

Nagyvárad és Bihar a késő középkorban

Tanulmányok Biharország történetéről 12.

Szerkesztette: Zsoldos Attila

Collegium Varadinum
Nagyvárad, 2024

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	7
<i>Pálosfalvi Tamás:</i> Zrednai János váradi püspök és Mátyás király (1457–1464). A nehezen értelmezhető mozzanatok légioja?	9
<i>Kristóf Ilona:</i> A váradi székeskáptalan javadalmainak értéke a késő középkorban	43
<i>Fedeles Tamás:</i> Váradi egyházmegyes klerikusok promóciója a Római Kúriában (1436–1523).....	77
<i>C. Tóth Norbert:</i> Biharból Vácra. Adatok Várad város topográfiájához	105
<i>Horváth Richárd:</i> A bihari régió várainak szerepváltozásai a kései középkorban	129
<i>Mikó Gábor:</i> Háború vagy béke? A Magyar Királyság haderejének mozgósításai 1511–1513-ban	149
<i>Bárány Attila:</i> Bihari nemesek útja az országos politikáig: az Ártándiak	173

Bihari nemesek útja az országos politikáig: az Ártándiak

A bihari, szinte Váráddal határos törzsbirtokokkal rendelkező Ártándi-famíliával egy több mint húsz éve írt kisebb tanulmányomban foglalkoztam, de ott alapvetően genealógiai és birtoklástörténeti szempontból közelítettem a kérdéshez.¹

Az Ártándiak a 15. században még kevésbé jelentős középbirtokosok voltak Biharban, de az 1520-as évekre több ágon kerültek rokonságba bárói familiákkal, s az előkelők (*proceres*) sorába emelkednek. Ártándi Pál a köznemesség azon, az országgyűléseken aktívan politizáló vezető rétegéhez tartozott, akik, Zay Ferenc szavával élve, „jeles emberek vótak, kiknek mind az országba s mind vármegyékbe szavok járt vóna, és foganatos vót vóna”.² Személyét Verbóci István és Szobi Mihály mellé lehet talán helyezni. Ártándi Pál felesége, Telegdi Fruzsina révén somlyói Bátori Istvánig elérő rokoni kapcsolatokra tett szert. Ártándi, érdekes módon, még a Dózsa-féle parasztfelkelésből is profitált, de a nagy kiugrást a Bátori-rokonság hozta meg számára. Királyi emberből, alispánból és országgyűlési követből kúriai jegyző, majd kincstári főtisztviselő lett. A helyi, Bihar megyei birtokos Ártándi aligha gondolhatta, hogy jobbágyszöktető és a vásárra menő parasztokat kirabló apja és nagyapja után hirtelen diplomáciai misszióban találja magát a Jagellók udvarában, majd szoros kapcsolatba kerül V. Károly császár húgával, Habsburg Máriával, mi több, a pápai követ, Burgio báró is megismeri a nevét, melyet több jelentésébe belefoglalt. Amíg ősei jobbágytelkeket dúltak fel, addig Ártándi Pál a munkácsi uradalmat igazgatta, ő lett

¹ *Bárány Attila*: Adalékok az Ártándiak családi történetéhez. Turul 76. (2003) 25–34.

² [*Zay Ferenc*] Az Landorfejtúrvár elveszésének oka e vót és így esött. In: Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái 2. Történelmi dolgozatok magyar nyelven 1504–1566. Közli Szalay László. (Monumenta Hungariae Historica 2. Scriptores 3.) Pest 1857. (a továbbiakban: Zay: Verancsics) 130., *Zay Ferenc* (?): Az Landorfejtúrvár elveszésének oka e vót és így esött. In: Magyar emlékirók 16–18. század. Szerk. Bitskey István. (Magyar Remekírók) Budapest 1982. 7–58. (a továbbiakban: Zay: Bitskey) 13.

a máramarosi só ura, Budán háztulajdont szerzett és a Bátoriak seregével vonult fel 1521-ben Nándorfehérvárnál.

Az Ártándi család egyik-másik tagja tagadhatatlanul jelentős szerepet játszott a késő Jagelló-, és a korai Szapolyai-kor politikai közéletében. A Gritti országlása alatt, 1530-ban lefejezett Ártándi Pál és fivére, Balázs közismert történeti irodalmunkban. Ártándi Pál II. Lajos uralkodása alatt emelkedett fel vidéki középbirtokosból az ország egyik tekintélyes urává, majd Szapolyai János kormányának oszlopos tagja volt, s rövid idő alatt, az 1520-as évek második felében a politikai élet egyik befolyásos személyiségévé lett. Jelen tanulmány arra keresi a választ, hogyan lesz valaki a késő Jagelló-kor köznemességének egyik politikai vezetője.³ Mi lehetett a meghatározó tényező? Az, hogy kúriai jegyzőként kezdte a pályáját? Vagy az, hogy „üzletelő” nemesként bekapcsolódott a gabona- és állatkereskedelembé, zálogolt és hitelezett? Esetleg az, hogy felismerte, a kincstári szervezet tisztviselőjeként igen sok babér teremhet neki? Netán érzéke volt ahhoz, hogy a köznemességet széken állva buzdítsa és szószólóként a királyi tanácsba *assessor*ként bekerülve használja ki a rendi politizálás lehetőségeit? Ártándi háttéréről, köznemesi családjáról keveset tudunk, olyan, mintha a semmiből lépett volna elénk. Ez ugyan nem példa nélküli, különösen a Jagelló-korban nem, mindenesetre érdekes lehet utánanézni, hogyan s milyen úton emelkedett fel az a középbirtokos család, melynek egyik jeles tagja mártíromságát a végül Ludovicus Gritti vesztét eredményező ellenzéki mozgalom zászlajára tűzte.

Jelen tanulmánynak azonban nem célja, hogy az 1526 utáni évekkel is foglalkozzon, hiszen csak a fivérek kivégzéséig eltelt kevesebb mint négy évben annyi minden történik az Ártándi-fivérekkel — elég csak a tokaji és a debreceni uradalom adományát megemlíteni, vagy azt, hogyan jeleskedtek a szinai és a tokaji ütközetekben, hogyan harcoltak a Habsburg-párti birtokosok ellen —, hogy a Szapolyai-kormányzatban betöltött szerepüket, Ferdinándhoz való viszonyukat, vagy akár azt, mi okozza a vesztüket, mi állítja őket szembe Grittivel, külön tanulmányban érdemes görcső alá venni.

³ *Kubinyi András: A középbirtokos nemesség Mohács előestéjén. In: Magyarország társadalma a török kiűzésének idején. Szerk. Szvircsek Ferenc. (Discussiones Neogradienses). Salgótarján 1984. 10.*

A família a 15. században

Az Ártándiak első fellelhető őse Tamás, akiről 1338-ban van adatunk,⁴ de valójában László fia István *magisterről* tudunk többet, aki a 14. század végén tűnik fel.⁵ A következő nemzedék a bihari megyei nemesség életét éli, Ártánd az egyetlen számottevő birtokuk. A megye (és a régió) nemes-sége köréből házasodnak (pl. a Szántói Kecsetiekkel, Kismarjaiakkal), igaz, már a bárói szint közelébe kerülő, Gutkeled nembéli Szakolyiakkal is. Az egyik Ártándi már 1438-ban a váradi káptalannál királyi emberként szerepel, sajnos, az oklevélből nem lehet határozottan megtudni, melyik családtagról van szó.⁶ István fiai, Ártándi I. Tamás⁷ és Gergely (1451–1453) királyi emberek, I. Ulászló nevében járnak el birtokadományokban, már nem csupán Biharban, hanem Szabolcsban is.⁸ 1424-ben Ártándi György, Miklós, Péter és Tamás királyi emberek: a leleszi konventtel együtt küldik ki őket, hogy vizsgálják ki az endrédi Szepesiek Szakolyban történt hatalmaskodását.⁹

⁴ Anjou-kori Oklevéltár I–XV. (1301–1331), XVII–XXXVIII. (1333–1354), XL. (1356), XLII–XLIV. (1358–1360), XLVI–LII. (1362–1368). Szerk. Almási Tibor, Blazovich László, Géczi Lajos, B. Halász Éva, Kőfalvi Tamás, Kristó Gyula, Makk Ferenc, Papp Róbert, Piti Ferenc, Rábai Krisztina, Sebők Ferenc, Teiszler Éva, Tóth Ildikó. Budapest–Szeged 1990–2023. XXII. 496. sz.

⁵ 1397: A körösszegi és adorjáni gróf Csáky család története. Oklevéltár I/1–2. Szerk. Bártfai Szabó László. Budapest 1919–1921. (a továbbiakban: Csáky) I. 190., 1401: A nagykárolyi gróf Károlyi-család oklevéltára I–V. Szerk. Géresi Kálmán. Budapest 1882–1897. (a továbbiakban: Károlyi) I. 512., 1405: uo. 529., *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Budapest 2001. (Ártándi). 1397–1405 között ismerjük.

⁶ 1438: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 13 152.

⁷ I. Tamás, 1437 és 1440 között van róla adatunk.

⁸ 1440: DL 13 573.

⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban: DF) 284 082., Zsigmondkori Oklevéltár I–XV. Összeállította Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert, Neumann Tibor, Lakatos Bálint, Mikó Gábor, Péterfi Bence. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 1., 3–4., 22., 25., 27., 32., 37., 39, 41., 43., 49., 52., 55., 59., 61.) Budapest 1951–2022. (a továbbiakban: ZsO) XI. 284. sz. Közülük Tamásról és Gergelyről van további információnk, a többieket nem tudjuk elhelyezni a családfán, lehetséges, az előbbi két fivér ifjabb testvérei.

Gergely a 15. század derekán már a megyei közéletben is szerepet játszik mint bihari alispán.¹⁰ Ő az első, aki kapcsolatba került a nagybirtokossággal: Csáki Ferenc bihari, szatmári és székelyispán familiárisa.¹¹ Az Ártándiak később is hűek maradnak a Csákiakhoz, királyi emberként az ő szájuk íze szerint járnak el kiküldetéseikben.¹² Kiemelkedésüket a Pércsiekkal való kapcsolat szintén elősegítette: Ártándi I. Tamás felesége, Pércsi (Ohati) Ilona az alétekfogómeister Pércsi Benedek (1421–1422) húga volt, aki ecse-di Bátori István országbíróat szolgálta familiárisként.¹³ Benedek magához Zsigmondhoz is közel kerülhetett, hiszen 1421-ben címert kapott a királytól.¹⁴ Egy fiú — az alispán Gergely és I. Tamás öccse — az egyházban „próbált szerencsét”: István fia Miklós váradi egyházmegyei klerikus — az Albisi Miklós halálával megüresedett, 60 forintot jövedelmező — váradi kanonokságért folyamodott V. Márton pápához.¹⁵ Kanonokságáról nem tudunk ugyan, de nem sokkal később, 1425-ben már *magister*ként, kúriai jegyzőként hallunk róla.¹⁶

A kúriában, a Bátoriak és a Csákiak révén immár utat találhattak akár a Hunyadiakhoz. Ha hihetünk Osváth Pálnak, Ártándi I. Tamás Mátyás királlyá választásán is részt vett, és több hadjáratában harcolt. Ezt a neves lokálpatrióta nem támasztja alá adattal, s egyébként is valószínűbb, hogy két külön személyről van szó: talán a forrásainkban 1440-ig szereplő I. Tamás

¹⁰ 1451: DF 254 416., 1453: DL 38 307., *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457 I–II. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) Budapest 1996. I. 114. Hencidai Miklóssal együtt viselt alispánságára lásd *Kanász Viktor*: Pázmány Péter családjának történetéről. In: A Magyarországtudományok Intézet évkönyve 2019. Szerk. Berta Péter, Vizi László Tamás. Budapest 2020. 225.

¹¹ *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 114., II. 15., Csáky I. 497., *Engel P.*: Genealógia i. m. (Ártándi).

¹² Csáki Ferenc, Benedek és Mihály javára, lásd 1474: DL 17 578.

¹³ 1407: ZsO II. 5416. sz.; *Engel P.*: Genealógia i. m. (Pércsi [Ohati]), *Engel P.*: Archontológia i. m. II. 189., ZsO IX. 725. sz., *Herpay Gábor*: Debrecen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regesztái. Debrecen 1916. (a továbbiakban: Herpay) 39. sz.

¹⁴ ZsO VIII. 337. sz.

¹⁵ ZsO XIV. 871. sz., XV. századi pápák oklevelei I–II. Kiadja Lukács Pál. (Monumenta Hungariae Italica 1–2.) Budapest 1931–1938. I. 960. sz., *Fedeles Tamás*: Firenze – Várad – Róma. Conradus Cardini de Florentia pályájának kontúrjai. In: A pécsi ruszisztika szolgálatában. Bebesi György 60 éves. Szerk. Bene Krisztián, Huszár Mihály, Kolontári Attila. Pécs 2018. 127.

¹⁶ ZsO XII. 254. sz.

volt Pesten 1458-ban, s az 1489-ben felbukkanó II. Tamás hadakozhatott Mátyás harcmezein.¹⁷ Mátyás alatt Ferenc királyi ember, iktatásoknál működik közre, csakúgy, mint I. Balázs.¹⁸ Ferencet Egervári László, a váradi püspökség kormányzója, bihari ispán ellenében küldi ki a vármegye 1474-ben.¹⁹ A helyi nemességben nőtt az ázsiójuk. A 15. század végén gyakorta vallották őket ügyvédként bihari nemesek.²⁰ Pál fogott bíró 1511-ben.²¹

Jó kapcsolatot ápoltak egyes bárói családokkal, például a Losonci Bánfiak ügyvédként tanúskodtak a kolozsmonostori konvent előtt.²² Ártándi Balázs Losonci Bánfi István székely ispán (1440–1441) fiának, Losonci Bánfi Mihálynak a prókátora volt. Mihály *magnificus*nak címezte magát. A sólyomkői vár és uradalma birtokában, illetve a krasznai Valkóval a kezükben Losonci Bánfiak ezen ága a térség a jelentős erejévé vált. Egyik váruradalom sem helyezkedett el pár napi járásnál többre az Ártándiak törzsbirtokaitól. A helyi kapcsot a Mihály fivére, András is jelenthette, aki 1473-ból ismert váradi kanonokként.²³ Losonci Bánfi Mihály unokahúga, Zsófia a Bátori Szaniszlófiakkal lépett frigyre. A bárói famíliákkal ápolt jó viszony kétségtelenül az egyik legfontosabb záloga lesz az Ártándiak felemelkedésének a Jagellók, s különösen II. Lajos alatt.

¹⁷ Osváth Pál: Bihar vármegye sárréti járása leírása. Nagyvárad 1875. 87., 155.

¹⁸ 1473: DL 38 370., 1486: DL 19 118.

¹⁹ DL 17 578.

²⁰ DL 32 405., A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556) I–II. Kivonatokban közlése és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17.) Budapest 1990. (a továbbiakban: Kolozsmonostori konv.) II. 2700. sz.

²¹ 1511: DL 26 672. A kismarjai birtokügyre lásd 1512: DL 30 074., Parlagiakkal folytatott vitákra lásd 1511: DL 22 130.

²² Utóbb sógorságba is kerültek a Losonci Bánfiakkal, lásd alább. 1478: DL 36 403., Engel P.: Genealógia i. m. (Tomaj nem 4. tábla: Losonci Bánfi), Kolozsmonostori konv. I. 2261. sz., Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez. Szerk. Varjú Elemér, Iványi Béla. I–II. Budapest 1908–1928. (a továbbiakban: Bánffy) II. 197–198.

²³ Kristóf Ilona: Egyházi középréteg a késő középkori Váradon (1440–1526). (Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 4.) Pécs 2014. 35., 226/93.

Birtokok és házasságok

A 14. században az Ártándiak még legfeljebb jómódú középnemesek, a 15. század elején, első felében kezd vagyonuk gyarapodni. 1390 körül szerzik meg Ádámit, Ártándot és (Kis)Zomlin részét.²⁴ Birtokközpontjuk már igen korán áttevődött Kerekibe, ahol földesúri kúriájukból, *fortalitiumukból* alakul ki a 15. században a kereki vár. Első nyoma 1443-ból való.²⁵ Szinte nagyúri centrummá építik ki a Jagellók alatt.²⁶ 1507-ben már *castrum*ként említik.²⁷ A 15. század második felében Kereki környékén több birtokot szereznek, Bot és Nagyzomlin között földeket és egy halastavat (Nagytó).²⁸ 1523-tól címzik magukat kereki Ártándiaknak.²⁹ Szent Lőrincnek szentelt házioltárral bírnak „egyházukban” Ártándon. Egy 1470. évi oklevélből ismerjük a família oltárának igazgatóját is.³⁰ Az oltárigazgató Ártándi Ferenc (Gergely alispán fia) királyi emberrel működik együtt váradi káptalan kiküldöttjeként.³¹ Kerekiről 1501-ben azt tudjuk meg, hogy ott „a hagyomány szerint szüleik és elődeik saját költségükön bizonyos hidakat tartottak fenn, aminek a fejében bizonyos vámot szedtek”. Ezek birtokában II. Ulászló megerősíti őket, mivel okleveleik „a törököknek arra a vidékre történt betörésekor elpusztultak”.³²

²⁴ Módy György: Település és birtoklástörténet a XII. századtól a XVI. század közepéig. In: Hajdú-Bihar évszázadai. Szerk. Angyal László András. Debrecen 2000. 54.

²⁵ Komoróczy György: A nagykerekai kastély. Műemlékvédelem 4. (1960: 2.) 76.

²⁶ Az erődített kastélyra lásd Jakó Zsigmond: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest 1943. 273., Módy Gy.: Település i. m. 54.. 1470-től 1552-ig osztozkodniuk kell Kereki jobbágytelkein a zomlini Ranaszokkal, lásd Engel Pál: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Budapest 2020., Draskóczy István: A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme (1440–1530-as évek). Budapest 2018. 97., Koppány Tibor: A középkori Magyarország kastélyai. (Művészettörténeti Füzetek 26.) Budapest 1999. 164.

²⁷ 1507: DL 46 814.

²⁸ 1470: DL 26 629.

²⁹ Arthandy de Kereky: DF 257 538., A Szapolyai család oklevéltára I. Levelek és oklevelek (1458–1526). Közreadja Neumann Tibor. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) Budapest 2012. (a továbbiakban: Szapolyai oklevéltár) 573. sz.

³⁰ DL 26 629.

³¹ DL 17 578.

³² 1501: DL 26 660.

Nem elégszenek meg ezzel a megyei nemesi szereppel, többre vágynak. Birtokaikat a 15. század végétől kezdik igazán gyarapítani. Ártándi I. Balázs (1470–1489) második felesége Ákos nembéli Kismarjai (Marjai, Ómarjai) Lukács lánya, Ilona volt. 1503 előtt I. Balázs fia, II. Tamás (1489–1504), rátette a kezét anyja, Kismarjai Ilona javaira, magára Kismarjára és az ottani nemesi udvarházra is. 1503-ben megegyeztek, Tamás átengedte nagybátyjának, Kismarjai Lukácsnak Kismarja felét, továbbá Gyapoly, Kerekegyház és Kaszatelke birtokokat, de a kismarjai nemesi házat és *curiát*, illetve a birtok másik felét zálog fejében megtartotta a maga számára ezek minden tartozékával egyetemben.³³ 1524-ben örökösödési szerződést kötöttek a Kismarjaiakkal (lásd alább). Ártándi Gergely bihari alispánnak már 1500 előtt részei voltak a bihari Évateleke, Szentpétertelke és Dusnok prédiuumokban. 1498-ban birtokosok Mezőpeterden is és Felapátiban is.³⁴ Peterdi részeikért 1514-ben perben álltak a Vajaiakkal.³⁵ A 16. század elejére, első harmadára Jakó Zsigmond szerint nagybirtokosokká lettek.³⁶ Terjeszkedésükhöz minden eszközt igénybe vettek, évtizedeken át szívósan pereskedtek minden egyes földdarabért, kitartóan vissza-visszatartottak leánynegyedet, nem adtak ki jegyajándékot, és önhatalmúlag lefoglaltak javakat. Számos adatunk van hatalmaskodásról, jobbágyszöktetésről, jogtalan határkiigazításról. Volt példa rá, hogy egy a váradi piacra menő bolcsi jobbágyot áruival együtt lefoglaltak.³⁷ 1470-ben Ártándi I. Balázs (I. Tamás fia), valamint Ferenc és László (Gergely fiai) pereskedtek a váradi káptalan előtt Bolcs (Bolt) és Kereki között Nagyzomlin közelében fekvő jószágokért a Tordaiakkal és a Bolcsiakkal. A felosztást, és azt, hogy csak harmadrészt kapjanak a birtokból, az Ártándi atyfiak elfogadták, de Balázs nem, még a „béke érdekében” sem, sőt, vállalta, hogy inkább megfizeti a bírságpénzt, minthogy e

³³ 1503: DL 26 661.

³⁴ *Osváth P.*: Bihar vármegye i. m. 155., *Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m.

³⁵ Vajai Ferenc későbbi esztergomi kanonok levele Vajai Imre váradi kanonoknak, lásd DL 73 360. *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV*, Edd. Antonius Fekete Nagy, Victor Kenez, Ladislaus Solymosi, Geisa Érszegi. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok, 12.) Budapest 1979. (a továbbiakban: *Mon. Rust.*) 40. sz.

³⁶ *Jakó Zs.*: Bihar i. m. 65.

³⁷ *Bocsi Zsófia – Gulyás László Szabolcs*: Berettyóújfalu településtörténete a középkorban. Fejezetek Berettyóújfalu történetéből 1.) Berettyóújfalu 2023. 154., 241.

döntéshez hozzájáruljon.³⁸ Nem tudunk arról, hogy átadta volna a vitatott birtokrészeket.

1507–1508-ban az elhalt Borsi György birtokaira — Bors és Tarcsa — vetettek szemet, és szerették volna azokat az özvegytől megszerezni. A borsi kúriájukat el is foglalták, de úgy tűnik, vissza kellett vonulniuk, mert az udvarház védői ez egyszer erősebbnek bizonyultak, és az Ártándiak egy jobbágyát meg is ölték. Hatalmaskodás címen perbe fogták őket, ami évekig húzódott.³⁹ Ugyan ők támadtak a Borsiakra, de a megölt jobbágyuk vérdíja fejében sikerült kieroszakolniuk, hogy egy jobbágytelket engedjenek át számukra — Pálnak és Balázsnak — a faluban.⁴⁰ Ezzel még korántsem elégedtek meg, úgy tűnik, még 1525-ben is pereskedtek a Borsiak jószágaiért.⁴¹

1498-ban az Ártándiak — a Takosiakkal, a Derencsényiekkel és a Vetésiekkel együtt — pereskedtek egy beregi, csar(nav)odai udvarház tulajdonáért az endrédi Szepesi családdal.⁴² Ezzel állhat kapcsolatban az is, hogy 1500-ban Csarodai (Csarnavodai) Mihály leányának a javait dúlja Ártándi Tamás, ugyancsak együtt a Derencsényiekkel és Vetésiekkel, immár Ugocsában (pl. Bábon, Pást, Halmi, Kökényes, Váralja) is és Szatmárban is (Lázári, Homok, Daróc, Sziget).⁴³ Homokért 1513-ban Tamás özvegye, Erzsébet perel Csarnavodai Egyed ellenében.⁴⁴ Utóbb kiegésznek Csarnavodai Katával, és részt kapnak a csarodai, daróci és homoki birtokokból.⁴⁵ Szatmár északi, keleti, és Ugocsa déli, délnyugati részei messze feküdtek az Ártándiak addigi törzsbirtokaitól. Már ma-

³⁸ 1470: DL 26 629., DL 36 917. (másolat), vö. *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V. Budapest 1890–1913. I. 629.

³⁹ 1508: DL 74 326.

⁴⁰ DL 26 253., DL 26 683.

⁴¹ 1525: DL 26 694.

⁴² *N. Szepessy Béla*: A Négyesi Szepessy család leszármazása. Oklevél-kivonatok a Szepessy-családról. Első közlemény. Turul 11. (1893) 90.

⁴³ 1500: DL 38 436., *Kocán Béla*: Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében. (A Magyar Névvarchívum Kiadványai 43.) Debrecen 2017. 45., 139., 152., 226., 294., 396.

⁴⁴ DL 71 186., A Perényi család levéltára 1222–1526. Közzéteszi Tringli István. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 44.) Budapest 2008. (a továbbiakban: Perényi) 766. sz. 1525-ben is folyik a per: DL 71 193. Perényi 863. sz.

⁴⁵ *Lehoczky Tivadar*: A Surányi, Csarnavodai stb. családra vonatkozó adatok a leleszi levéltárból. A bevezetőt írta: Németh Péter. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 48. Nyíregyháza 2006. 32.

gával azzal is „szintet” lépnek, hogy a Vetésiekkel és a Derencsényiekkel összeállva egyfajta érdekközösségben próbálják együttes erővel kikerekíteni birtokaikat. A veszprémi püspök, kancellár és személynök Vetési Albert (†1486) mellett a familia régóta töltött be szatmári és ugocsai alispáni tiszteket;⁴⁶ a báróságra (horvát–szlavón–dalmát bán) emelkedett Derencsényi Imre rokonsága pedig szintén jelen volt a tágabb térségben (munkácsi várnagyok és beregi ispánok lettek az 1490-es évek elején).⁴⁷ Utóbb — lásd alább — birtokot is kapnak a Derencsényiekkel közösen.

Ártándi Pál későbbi máramarosi és beregi ispánsága alatt még szabadabban patvarkodhattak, akár Bihartól távol is, Szabolcstól Beregen át Ugocsáig. 1524-ben egy báró uradalmára törtek rá: nyalábi Perényi Gábor — volt ugocsai és máramarosi ispán, kamarásmester — egy beregi jobbágycsapatot vezetett el a szabolcsi Újvárosba menet Pál és Balázs embereikkel és familiárisaikkal „elfogatták, bilincsbe verték, éhezttették, [...] és mindenféle munkát végeztettek vele, ahogy ezt csak egy hitetlen török rabbal teszik”. Amikor Perényi egy deákot küldött hozzá kiszabadítása végett, Ártándi Balázs őt is elfogta és „vasbaverve ma is rabságban tartja”. Még súlyosabb latrorság volt azonban az, hogy 1521-ben Nándorfehérvár ostroma idején a hadba vonuló Perényi jobbágyaival élelmet szállíttatott maga után, a Bihar megyei Diószegnél az Ártándi fivérek két hordó bort lefoglaltak tőlük.⁴⁸ (Igaz, Pálról halljuk alább, hogy éppen akkor hadban van.)

Néha, „kivételesen” békésen is kiegyeztek. Pereskedtek a Szántói Kecsetiekkel is: Szántói Kecseti Benedek felesége Ártándi Anna volt, Gergely leánya. Ártándi Tamás és fivéreivel (Pál, Balázs és László) jegy- és nászajándék, továbbá leánynegyed és más birtokrészek — a bihari Kereki, Ártánd, Ádámi és (Mező)Sas birtokokból és Évatelke, Szentpétertelke és Dusnok prediumok — miatt hosszasan porlekedtek Ártándi Annával és fiával, Szántói Kecseti Tamással. 1500-ban végre megegyeztek, és Tamás megváltotta a Kecsetieknek járó javakat 80 aranyforint és két ökör, valamint a bihari

⁴⁶ C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest 2016. I. 142.

⁴⁷ C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – W. Kovács András: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. II. Megyék. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) Budapest 2017. 63., 64., 66.

⁴⁸ 1524: DL 71 182., Perényi 850. sz.

Nagyszántóban és Kisszántóban élvezett javak átadása ellenében.⁴⁹ A ki-egyezés azért is lehetett fontos, mert a törzsbirtokokban (Ártánd, Kereki) immár teljes körű tulajdonjogot szereztek.

Az Ártándiak felemelkedése jól lemérhető abban is, hogy nagy értékben vesznek zálogba birtokokat, például már 1470-ben a nem keveset érő békési (akkoriban bihari) Irázt és Csökmőt a Csákiaktól (Csáki Ferenc fiától, Ferenctől, Benedektől, valamint Mihálytól).⁵⁰ Csáki Ferenc székelyispán fiainak a „nagy szükségükben” jól jött az, hogy az Ártándiak 200 aranyforintot tudtak hitelezni. Mindkét birtokhoz két értékes vámrész is tartozott, tehát a befektetés mégoly tetemes összege is megérte.

Kérdés az, miből tudtak ilyen jól gazdálkodni. Jól termő földjeik voltak, másrészt bekapcsolódtak a helyi és regionális közvetítő kereskedelembe. Ártánd az Árpád-korban is már egy sóúton foglalt helyet.⁵¹ A Tiszától Várad felé kiinduló út Szomajomtól keletre Peterden, a vámszedőhely Keresztesen és Ártándon át vezetett Váradra. A Bojt és Ártánd közötti szakasz forgalmas volt.⁵² Bihar megyének az 1520. évi vámvizsgálata alapján kirajzolódnak a sószállítás útvonalai. A fuvarosoknak a Berettyó völgyében Bályokon és Széltartón, majd Margittán kellett a sójuk után illetéket leróniuk. Innen nyugatra elérték Székelyhíd vámját, majd folytathatták az útjukat Léta, Reszege, Derecske érintésével akár Szoboszlónak (és Szolnoknak), akár Debrecennek.⁵³ A szalárdi kamarától indult ki az Esztáron és Gáborjánon át nyugatnak tartó út, illetve Váradról Tamáshida vámhelyen át déli, délnyugati irányba, Gyula, Békés és a Maros völgye felé vezetett egy másik. Az Ártándiak mindkettő mentén szereztek birtokokat (Kismarja, Gálhida, Hencida, a mai Dévaványán és Mezőtúron részek, illetve Okány, Iráz, Csökmő, Sas, Felapáti, Gyarmat, Ladány, Zsadány, Rábé, Környe, a mai Szeghalomban

⁴⁹ 1500: DL 36 640., 26 080., *Jakó Zs.*: Bihar i. m. 236., 333., 347–348. Nagyszántóban és Kisszántóban birtokosok: 1513: DL 22 382.

⁵⁰ I. Balázs 200 aranyforintért: 1470: DL 26 630.

⁵¹ *F. Romhányi Beatrix*: A beregi egyezmény és a magyarországi sókereskedelem az Árpád-korban. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2016. Szerk. Kövér György, Pogány Ágnes és Weisz Boglárka. Budapest 2016. 272.

⁵² *Bocsi Zs. – Gulyás L. Sz.*: Berettyóújfalu i. m. 210., 212.

⁵³ *Draskóczy István*: Szempontok az erdélyi sóbányászat 15–16. századi történetéhez. In: *Studia professoris – professor studiorum. Tanulmányok Érszegi Géza hatvanadik születésnapjára.* Szerk. Almási Tibor, Draskóczy István és Jancsó Éva. Budapest 2005. 98. (60. sz. jegyz.).

részek).⁵⁴ Az Ártándiak ezen területek felé is terjeszkedtek, és szereztek birtokokat. Mindehhez növekvő bihari birtokaik Várad és Debrecen között, valamint egyéb szerzeményeik Békésben, Szabolcsban, Szatmárban, Ugocsában jó háttérül szolgáltak. A 16. század 20-as éveiben már a kezükben volt Kereki, Diószeg és Tamáshida vámjának a fele.⁵⁵

Kapcsolódik ide az is, hogy az albisi Zólyomi famíliával szoros kapcsolatot ápoltak, és leányági öröklés vagy akár zálog útján szereztek Zólyomi javakat. 1516-ban Ártándi Pállal a Zólyomiak székelyhídi vámhelye résztulajdonosaként találkozunk.⁵⁶ (Talán nem véletlen, hogy néhány évvel később Ártándi Pál kezelésébe kerülnek a máramarosi sókamarák, és a só szállításába maga is bekapcsolódhat.) A désiek arra panaszkodtak, hogy többet szed be Székelyhídon a jogosnál.

Más úton és más megyékben is gyarapodtak birtokaik, sok esetben jól házasodtak. Leánynegyed útján szereznek értékes *possessió*kat Beregben (Bátyú, Bótrágy, Namény, Lónya, Kislónya, Harangláb, Sziget) és Zemplénben (Bári). 1478-ban ezeknek a birtokoknak Ártándi I. Balázstól való kiváltásához zálogolnak el javakat a Naményiak Batthyány Boldizsárnak 250 aranyforintért.⁵⁷ Ártándi II. Tamás felesége Hodosi Jakófi Erzsébet volt.⁵⁸ Fiukat, Balázst 1484-ben beiktatták Hódos/Hodos (Jakó-Hodos), Kágya (Nagykadgya), Kovácsi, Gyülvész és Újfalu prédium, valamint a hozzájuk tartozó malmok felerészébe.⁵⁹ Úgy tűnik, több birtokra is rá akarták tenni a kezüket. Ártándi II. Tamás leánya, Katalin Hódosi Jakó Ferenc jegyese lett. A házasság nem kötött meg, Jakó Ferenc mást vett el, így esküszegés miatt a koronára szálltak a javai, amiket Verbőci István kapott. Ártándi Tamás is meg akarta tartani részeit, így sokáig pereskedtek.⁶⁰

⁵⁴ Lásd pl. Pércs és Köteles (Szoboszló része). 1503-ban kötelesi és mikepércsi részei voltak Ártándi Balásznak, lásd *Módy György*: Hajdúszoboszló és környéke a XI–XVI. században. In: Hajdúszoboszló monográfiája. Szerk. Dankó Imre. Hajdúszoboszló 1975. 110.

⁵⁵ *Iványi Béla*: Bihar és Bars vármegyék vámhelyei a középkorban. Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 12. (1905) 92.

⁵⁶ *Draskóczy I.*: Szempontok i. m. 103., *Draskóczy I.*: A magyarországi kósó i. m. 80., 242.

⁵⁷ 1478: DL 100 903.

⁵⁸ 1484: DL 73 531.

⁵⁹ A Jakókra lásd *Csánki D.*: Történeti földrajz i. m. I. 634., *Engel P.*: Genealógia i. m. (Ártándi), 1511: DL 99 775., Károlyi III. 79., *Jakó Zsigmond*: A hodosi Jakók a középkorban. Turul 83. (2010) 106.

⁶⁰ *Jakó Zs.*: A hodosi Jakók i. m. 107.

Jegy- és nászajándék ügyében a család gyakorta hosszasan pereskedett. Ártándi I. Balázs felesége, Kismarjai Lukács lánya, Ilona, az édesanyja, Borsa nembéli Nadányi Ilona után járó jegyajándékot a Nadányiak nem adták meg. Nadányi Miklós békési és bihari birtokaiból illette volna őket rész: a bihari Gyéres, a békési Nadány (ma Körösladány), Kis- és Nagygyarmat (ma Füzesgyarmat), Póhalom, Méhes, Süvöltő, Bucsa és Borsa, valamint Bihar, Zaránd és Békés vármegyékben működő malmok, halastórészek és a nadányi vám egy része. Ártándi Balázs képes volt elmenni egészen „*ad duellarem dimicationem*”, a párbaj megvívásáig, de végül is kibékültek, ezeket a javakat felerészben kapta meg.⁶¹ Később a Nadányiakkal rokonságba is kerültek, olyannyira, hogy a Nadányiak az 1580-as években folyó Ártándi-perben a leányági örökségért perbe is szálltak a panaszí Pázmányokkal együtt. Ártándi Hedvig (Adwiga), II. Balázs húga Nadányi Jánoshoz ment feleségül.⁶² Ő szerepel is a per tanúvallomásaiban, mint a pert indító Nadányi János apjának, Istvánnak az anyja.⁶³

Házasság révén — Ártándi II. Balázsnak sikerült fiát, Kelement a módos csanádi birtokosokkal, a nagylaki Jaksicsokkal (Márk zászlósúr leányával) összeházasítania⁶⁴ — szereztek javakat Csanádban (Csomorkány, Sámson és Tótkutas).⁶⁵ Ugyancsak nagyobb presztízsre tettek szert Pál leányának, Ilonának Nagylucsei Dóci Miklóssal kötött frigyével. Nemcsak azért, mert a Dóciak a „közelben”, Zarándban voltak birtokosok,⁶⁶ hanem természetesen Nagylucsei Orbán kincstartó, győri, majd egri püspök révén az atyafiság eleve kiemelkedő szerepet játszott a Jagelló-kor Magyarországon. Ferenc kamarásmester Bihartól nem messze, Aradban volt ispán (1515–1519).⁶⁷

⁶¹ 1479: DL 26 639., Herpay 200. sz., 1479: DL 26 641., Herpay 202. sz., *Engel P.*: Genealógia i. m. (Ákos nem 1. Bebek-ág 1. tábla: Marjai; Borsa nem 2. Nadányi).

⁶² *Engel P.*: Genealógia i. m. (Borsa nem 2.: Nadányi István [1524–1525]).

⁶³ Kánoni kivizsgálás Pázmány Péterről. Családja, katolizálása, misszionálása. (A Pázmány-Tholdy archívum irataival). Feltárta, fordította, kísérő tanulmánnyal és dokumentumokkal közreadja Tusor Péter. (Collectanea Vaticana Hungariae II/6.) Budapest–Róma 2017. 352., 364., 366.

⁶⁴ *Horn Ildikó*: A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588). MTA Doktori értekezés. 2013. 324.

⁶⁵ *Szeremley Samu*: Hód-Mező-Vásárhely története III. 1526–1848. Hódmezővásárhely 1913. 24.

⁶⁶ DL 72 162.

⁶⁷ *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*: Archontológia II. Megyék i. m. 31.

A király védelmébe vette az Ártándiakat 1517-ben, amikor II. Tamás leányát, Katalint eltaszította jegyese, Hódosi Jakó Ferenc, s mást vett el.⁶⁸ Nem jutott rosszabb sor Pál és Balázs unokahúgának: hencidai Dolhai Kálmán felesége lett. A Dolhai-família bihari–szatmári–bereg-i és máramarosi középbirtokos volt, de Dolhai Péter allovázmester lett II. Ulászló uralkodása, és ecsedi Bátor György lovászmestersége alatt.⁶⁹ A 16. században Közép-Szolnok megyében is szereznek javakat, részeket Magas-, vagy Molnosábrányban vagy Ábránfalvában.⁷⁰

A vármegye

A familia „virágkora” tagadhatatlanul II. Tamás ifjabb fivérei, I. Balázs fiai, II. Balázs és Pál alatt jön el.⁷¹ Ezt megelőlegezte, hogy a megyei politikai életben is előretörttek, illetve a megyei köznemesség szószólóivá váltak. Ártándi I. Balázs fia, II. Tamás már 1503-ban Bihar megye követe volt,⁷² majd az 1505. évi rákosi országgyűlésen szintén.⁷³

Nagy szerepe lehetett Ártándi Pál előmenetelében, hogy 1514-ben Dózsaák ellen kitüntette magát.⁷⁴ A parasztsereg egy részét, amelyhez bihari jobbágyságok is csatlakoztak, és Körösszegről Biharnagybajom felé vonult, július elején Váradnál verték le a Perényi Ferenc váradi püspök ál-

⁶⁸ 1517: DL 99 791. Károlyi III. 108.

⁶⁹ 1505–1511: *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.*: Archontológia I. Főpapok és bárók i. m. 119., *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*: Archontológia II. Megyék i. m. 150. (9. sz. jegyz.).

⁷⁰ Hegyi Géza: A Szilágyság birtokviszonyai a középkorban. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*. Szerk. Hegyi Géza, W. Kovács András. Kolozsvár 2012. 105.

⁷¹ *Kanász V.*: Pázmány i. m. 225.

⁷² *Szálkai Tamás*: Az Albisi Zólyomi család genealógiája és politikai szerepvállalása. Hajdú-Bihar megyei Levéltár Évkönyve 32. (2012) 10., 20. Zólyomi Miklós később bihari követként és ülnökként is Ártándi Tamás társa volt, lásd uo. 263. 1503: *Szálkai Tamás*: Az albisi Zólyomi család története. In: *Érmellék. [Érmelléki kalauz]*. Szerk. Veliky János. Debrecen 2005. 47., *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*: Archontológia II. Megyék i. m. 510.

⁷³ Atyjafiával, Tordai Miklóssal és Bajoni Jánossal együtt, lásd *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*: Archontológia II. Megyék i. m. 514., *Kanász V.*: Pázmány i. m. 225.

⁷⁴ *Módy György*: Bajom és a Bajoni család uradalma a középkorban. In: *Biharnagybajom története és néprajza*. Szerk. Ujváry Zoltán. Debrecen 1992. 41.

tal összegyűjtött nemesi hadak, Cibak Imre, Bajoni Benedek, Ártándi Pál és Glésán Miklós vezetésével.⁷⁵ Ártándi Pál feltehetően Temesvárnál is a győztes seregben volt, majd a későbbiekben is hadban állott a lázadás teljes leveréséig.⁷⁶ A parasztfelkelés leverésében a család tagjai hathatósan segítettek. Voltaképpen a jelentős bihari birtokoscsalád, az Ákos nembeli Pocsajiak kihalása, az Álmosdi Csirék és más, 15. században befolyással bíró bihari, szabolcsi családok tragikus vége után növekedett meg a hatalmuk. Szimbolikus is lehet az, hogy amikor 1514-ben a parasztok feldúlták Pocsajt és Pocsaji-Pályi Lászlót megölték, valamint feldúlták és felégették a Bajoniak nagybajomi udvarházát, a térségben az Ártándiak léptek a helyükbe, hiszen sok esetben — ahogyan a Bajoniaknál is — pótolni kellett az elpusztult okleveleket, és a zavarosban könnyen lehetett halászní, különösen ott, ahol a parasztsereg pusztított.⁷⁷ Az életben maradt Bajoniak ugyanezzel próbálkoztak: a Pocsaji-birtokok nagyobbik felére akarták rátenni a kezüket, de egy idő után többet közülük az Ártándiak kezén találunk.⁷⁸ Úgy tűnik, mintha az, hogy Dózsaék igazán dúltak Biharban, szerencsét hozott volna az Ártándiaknak. Eltűntek vagy meggyengültek riválisak, a megyei közéletben egyre többet nyomott a szavuk, ugyanakkor közelebb kerültek mind az udvarhoz, mind Szapolyai Jánoshoz. Pál teljesített szolgálatot Szapolyai János székelyispánnál és vajdánál Erdélyben.⁷⁹ Kubinyi András szerint rövid időre Ártándit is a vajda emberei közé számíthatjuk, hiszen Bálványos várnagya volt, ami kapcsolatot teremtett Szapolyaival, noha formailag a tisztt a váradi ispáné volt.⁸⁰ Egy másik tanulmányában viszont árnyaltabban fogalmazott: Ártándi Bálványos élén is Perényi Ferenc püspök embere volt, tehát utóbb, ülnökként sem Szapo-

⁷⁵ Károlyi III. xv., *Módy György*: Udvari története a XVI. század derekáig. Bihari Múzeum Évkönyve 6–7. Berettyóújfalu 1991. 76.

⁷⁶ Bajoni János levele Bajoni Benedekhez: csatlakozzék Ártándi Pálhoz és Nadányi Jánoshoz, és menjen Váradra. 1514. aug. 22.: DL 47 084., Mon. Rust. 173. sz., *Osváth P.*: Bihar vármegye i. m. 88.

⁷⁷ 1518: Károlyi III. 121., *Barta Gábor – Fekete Nagy Antal*: Parasztháború 1514-ben. Budapest 1973. 111.

⁷⁸ 1516: DL 29 631.

⁷⁹ *Kubinyi A.*: A középbirtokos nemesség i. m. 11., *Kubinyi András*: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács. (Tanulmányok). Szerk. Rúzsás Lajos, Szakály Ferenc. Budapest 1986. 76. (87. sz. jegyz.).

⁸⁰ *Kubinyi A.*: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m. 76. (87. sz. jegyz.).

lyai érdekeit képviselte.⁸¹ Ennek ellenére találunk kapcsolódási pontokat. 1523-ban Szapolyai János Ártándi Pál közbenjárására az üresedésben lévő és kegyurasága alá tartozó szerencsi apátság élére Köbölküti Ambrust nevezte ki.⁸² Ártándi Balázs 1511-ben már Szapolyai Jánosnak az erdélyi vajdai kúriából a kolozsmonostori konventhez kiküldött embere.⁸³ Balázs 1523-ban Szapolyai János debreceni uradalmának tiszttartója (*officialis*),⁸⁴ Debrecen város tanácsának ad utasítást.⁸⁵

Az Ártándiak helyi tekintélye igencsak megnőtt a parasztháború után, és ezt ki is tudták használni. 1516–1518-ban Ártándi Balázs több megyére kiterjedő hatalmaskodásairól hallunk; Pál pedig egy vitában Tomori Pállal is szembekerült.⁸⁶ Az Ártándiak jelentősége Pál és II. Balázs színrelépésével ugrásszerűen megnövekedett. Biharban II. Tamás halála (+1508) után fivérei Pál, Balázs és László örökölték birtokait.⁸⁷ 1514-ben Szántói Kecseti Tamás özvegye, mivel fiú örököse nem volt, anyósa, Ártándi Anna unokatestvéreinek, Ártándi Pálnak és II. Balásznak engedte át a Szántói Kecsetiek mólnesszántói és nagyszántói birtokait. Az özvegy Ártándi Páltól kapott Mólnesszántóban egy telket élete végéig, valamint 200 forintot.⁸⁸ Ugyancsak átengedte Mólnesszántóban a Körösön lévő malomrészét.⁸⁹

Egyre több adatunk van arról, hogy az Ártándiak vásárolnak, kölcsönöznek, zálogolnak. Már az 1490-es évek elején maga Bátori István vajda és országbíró is tartozott nekik 200 forinttal. Emiatt 1499-ben Ártándi Tamás perbe hívta az elhalt vajda fivérének, Bátori Andrásnak, volt asztalnok- és lovászmesternek az özvegyét és fiait. István vajda a tartozás megfizetését

⁸¹ *Kubinyi András*: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. H. Balázs Éva, Fügedi Erik és Maksay Ferenc. Budapest 1984. 264.

⁸² Szapolyai oklevéltár 573. sz.

⁸³ 1511: DL 28 564.

⁸⁴ DF 278 854., Herpay 319. sz., *Szabó István*: A debreceni uradalom a mohácsi vész korában. Debreczeni Képes Kalendárium 35. (1935) 85. *Módy Gy.*: Hajdúszoboszló i. m. 131.

⁸⁵ 1519-től éveken át, lásd *Módy György*: A debreceni és a tokaji uradalom (Régiókatutatói kísérlet). A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1989–1990. Debrecen 1992. 172.

⁸⁶ 1516: DF 253 395.

⁸⁷ 1508: DL 26 126.

⁸⁸ 1514: DL 26 154., DL 26 160.

⁸⁹ DL 36 640.

végrendeletében is rögzítette.⁹⁰ Ártándi nem akárkit hívott perbe: Várdai Dorottyát, a leendő váci püspök, Ferenc nénjét, és három fiát: György szatmári és zarándi ispánt, valamint Andrást, és Istvánt, akik nem sokkal utóbb, 1503-tól szatmári ispánok lesznek.⁹¹

1516-ban Pál és II. Balázs egy, a Sebes-Körösön működő malom részét, birtokot és nemesi udvarházat vásároltak 100 forintért a bihari Tótteleken a Peterdiektől.⁹² Drágfi János magyar nyelvű, 1524. évi végrendeletéből tudjuk, hogy 500 forint értékben van Ártándi Pálnál zálogban egy arany pácem és két aranylánc.⁹³ 1526-ban 1000 forintért megvették Paksi János solti és tolnai ispán — Balázs győri püspök fivére — és Dészázi István Szabolcs, Külső-Szolnok és Bihar megyei birtokait (Csege, Nádudvar, Geszteréd, Tamási, Angyalháza, Türtő és Sámson).⁹⁴ Ezzel jelentősen kikerekítették bihari és szabolcsi javaikat. Ennél is hatalmasabb összeg az a 10 ezer forint, amit 1522-ben Szapolyai György szepesi örökös ispán kínált Tornaljai Jakabnak, hogy Vöröskő várát megválthassa Ártándi Páltól, feleségétől, Fruzsínától és Ártándi Balázstól, s így tovább zálogolja azt.⁹⁵ Vöröskő vára és uradalma 1511-ben Szentgyörgyi Péter országbírótól került a Szapolyaiak zálogába,⁹⁶ majd 1515-ben került tőlük 10 ezer forintért Nagypalugyai

⁹⁰ DL 20 888., *Horváth Richárd – Neumann Tibor*: Ecsedi Bátori István: egy katonabáró életpályája: 1458–1493. Budapest 2012. 131., *Neumann Tibor*: Bátori István politikai szerepe II. Ulászló uralkodása alatt (1490–1493). Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 44. (2009) 116.

⁹¹ *C. Tóth Norbert*: Ki kicsoda az ecsedi Bátori családban? A Bátori család ecsedi ágának tagjai (1377–1541). Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 44. (2009) 25–29., 31., *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*: Archontológia II. Megyék i. m. 255.

⁹² DL 10 008.

⁹³ 1524. jún. 7.: „az aran paczem [kereszt, csóktábla, mell dísz vagy egyéb ereklye, amelyre misén a békecsókot adtak] es keth aran lanczyom wagon zalagon arthandy palnal” — *Középkori leveleink 1541-ig*. Szerk. Hegedűs Attila, Papp Lajos. (Régi Magyar Levéltár 1.) Budapest 1991. 94., Magyar Tudományos Akadémia, Kézirattár: Oklevélgyűjtemény K 44. sz., DF 244 289.

⁹⁴ DL 26 698., Herpay 324. sz., *Historia et ars*. Módy György válogatott tanulmányai. Szerk. Vajda Mária. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 59.) Debrecen 2006. 574., *Benedek Gyula*: Mezőtúri oklevelek 1219–1526. (Documentatio Historica 3.) Szolnok 2000. 99. sz.

⁹⁵ 1522. szept. 14.: Szapolyai oklevéltár 563. sz., 1523. jan. 3.: Szapolyai oklevéltár 568. sz. (Szapolyai János Tornaljai Jakabnak és feleségének, Klárának).

⁹⁶ *Neumann Tibor*: Két nádor és egy vajda, avagy a Szapolyaiak útja a királyi trónig. In: *Egy elfeledett magyar királyi dinasztia. A Szapolyaiak*. Szerk. Fodor Pál, Varga Szabolcs. Budapest 2020. 39. (184. sz. jegyz.).

Trenka György kezére, amit 1521-ben a soproni városskapitány halála után ki is fizettek Trenka gyermekei gyámjának, de 1522-ben eszerint a szepesi gróf újfent elzalogosította az Ártándiaknak.⁹⁷

1516-ban egy 700 forint értékű házról is tudunk, valójában Pál hitvese, Telegdi Fruzsina és sógornője, Katalin kezén.⁹⁸ Azt, hogy a ház hol van, nem tudjuk, csak annyit, hogy a „Mindszent utcában”, ugyanis az adott oklevél kérdéses helyén a hártya kiszakadt, de közvetett módon rá lehet jönni arra, hogy Budán lehetett. Az oklevél ugyanis szól arról, hogy a Mindszent utcában a házuk, telkük és kertjük a pécsi püspök és Enyingi Török Bálint háza között helyezkedett el, amit Ártándi Pál felesége és sógornője Várdai Ferenc erdélyi püspöknek adtak el, más tartozékokkal együtt. Tudjuk a szomszédokat, tudjuk, kié lett utóbb a ház, így már nem nehéz rájönni, hogy a budai Mindszent utcáról van szó, ahol valóban volt háza Szatmári György pécsi püspöknek, Török Bálintnak, s utóbb Várdai Ferencnek.⁹⁹ Fruzsina, és Somlyói Báthori István felesége, Katalin, valamint gyermekeik nevében adták el a házat apjuk, Telegdi István 1514. évi halála után, így igen valószínű, hogy az a Telegdi leányoké volt, s így azok Ártánditól és somlyói Bátoritól született gyermekeiké.¹⁰⁰ Más forrásból tudjuk, hogy a Telegdieknek valóban volt Budán házuk, a Mindenszentek utcájában a pécsi káptalan és enyingi Török Imre házai között. Ezt a Telegdi-házat adták el minden tartozékával Várdai püspöknek, de el-

⁹⁷ *Neumann Tibor*: Két levéltárjegyzék 1588-ból. (Ismeretlen középkori oklevelek újkori forrásokban). *Lymbus. Magyarágtudományi Forrásközlemények* 18. (2020) 17–18. Kenyeres István szerint egy idei Mária kezén is volt 1522-ben, lásd *Kenyeres István*: A királyi és királynéi „magánbirtokok” a 16. században. *Századok* 238. (2004) 1112.

⁹⁸ DL 82 553.

⁹⁹ Mindszent utca: Magyar várostörténeti atlasz 4. Buda I. köt. 1686-ig. Írta és összeállította Végh András. Budapest 2015. Történeti topográfiai adattár. 37. https://www.varosatlasz.hu/images/pdf/atlaszok/budaI/04_Adattar_Gazetteer_Buda1.pdf (a letöltés ideje: 2024. január 29.). Enyingi Török Imre nándorfehérvári bán háza a Mindszent utcában, lásd Végh András: Buda város középkori helyrajza I–II. (Monumenta Historica Budapestinensia 15–16.) Budapest 2006–2008. I. 287. Szatmári György pécsi püspöké: uo. I. 221. Várdai Ferenc erdélyi püspök 1516-ban vásárolt palotát Budán a Mindszent utcában, lásd *Borsa Gedeon*: Bornemisza Pál megemlékezése Várdai Ferencről és a többi, Mohács előtti bolognai, magyar vonatkozású nyomtatvány. *Irodalomtörténeti Közlemények* 87. (1983) 53.

¹⁰⁰ Telegdi és Batori István vajda kapcsolatáról lásd *Neumann T.*: Batori István politikai szerepe i. m. 86., 121.

képzelhető, hogy két évig Ártándi — és a somlyói Bátoriak — használták.¹⁰¹

Út a bárókhöz

Az igazán nagy előrelépést Ártándi Pál számára a Csanád nembéli Telegdi Fruzsínával való házassága hozta meg 1516-ban vagy az előtt. Fruzsina apja, Telegdi István erdélyi alvajda (1487–1493, 1495–1498) és kincstartó (1504–1506) volt. Nem is szükséges ecsetelni, hogy a már a 14. században két esztergomi érseket, udvari lovagokat, ajtónállómestert és csanádi ispánokat adó, a Lackfiakkal, Szántói Lackokkal, Héderváriakkal, Kusalyi Jakcsokkal, Csákiakkal, Macedóniaiakkal házasodó família milyen reputációt jelentett.¹⁰² Fruzsina másik leánytestvére, Katalin somlyói Batori István erdélyi vajda (†1534) felesége volt.¹⁰³

Pál módfelett tekintélyes sógorságba került.¹⁰⁴ Fruzsina anyja Pelsőci Bebek Margit,¹⁰⁵ nővérének, Telegdi Orsolyának a férje Losonci Bánfi Miklós, bátyjának, az 1530-as években sókamaraispán Telegdi Miklósnak az első felesége Losonci Bánfi, a második Batori leány volt. Telegdi Miklós somlyói Batori István alvajdájaként igen sokszor helyettesítette urát Erdélyben.¹⁰⁶ Ártándiné, Telegdi Fruzsina a nagynénje somlyói Batori István fejedelemnek és lengyel királynak. Pál és Fruzsina fiát, Kelement anyjának köszönhetően hívták sokszor Báthori István vajda sógorának.¹⁰⁷ II. Balázs is illusztris rokonságba házasodott be: felesége, Szakolyi Katalin szintén a Gutkeled nemből, a Batori-atyafiságból származott.¹⁰⁸ A rokonsághoz való kötődés abban is

¹⁰¹ *Blazovich László – Géczi Lajos*: A Telegdiek pere 1568–1572. (Dél-Alföldi évszázadok 6.) Szeged 1995. 25.

¹⁰² *Blazovich L. – Géczi L.*: A Telegdiek pere i. m. 25.

¹⁰³ DL 82 553.

¹⁰⁴ *Engel P.*: Genealógia i. m. (Csanád nem 1. Főág, 2. tábla: Telegdi, Gutkeled nem 1. Rakamazi ág, 5. tábla: Batori [somlyói]). Ártándi Pál és Telegdi Fruzsina házassága: Bánffy II. 351. A Telegdi–Bebek–Losonci Bánfi-rokonságra lásd *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Budapest 1970. 164.

¹⁰⁵ Pelsőci Bebek János pohárnokmester, jajcai bán húga.

¹⁰⁶ *Draskóczy István*: Az erdélyi sókamarák ispánjai 1529–1535: az erdélyi sóbányák sorsa a Szapolyai korszakban. Levéltári Közlemények 75. (2004) 40.

¹⁰⁷ *Horn I.*: A hatalom pillérei i. m. 323.

¹⁰⁸ *Draskóczy I.*: A magyarországi kőso i. m. 97., *Engel P.*: Genealógia i. m. (Gutkeled nem 1. Rakamazi ág, 2. tábla: Szakolyi).

megfigyelhető, hogy az Ártándiak immár a Bástori-atyafiság ügyeiben ugyancsak eljárak. Már jóval Pál házassága előtt, 1504-ben Perényi Imre nádor a Bástori Szaniszlófi-ágból származó, somlyói Andrásnak — szabolcsi ispán (1498–1499, 1501–1502) — a felesége, Kállói Lőkös Borbála ügyében küldte ki Ártándi Pált annak kivizsgálására, hogy a Kállóiak lefoglaltak-e Borbála örökségére vonatkozó okleveleket.¹⁰⁹ A Szaniszlófiak otthonosan mozogtak Szabolcs vármegyében, több tagjuk betöltötte az ispánságot.¹¹⁰

Balázs leányát, Annát a régióban nem kevésbé befolyásos albisi Zólyomi II. Ferenchez adták férjhez.¹¹¹ Albisi Zólyomi II. Ferenc apja, III. Miklós a bárók között vett részt 1490-ben a királyválasztó országgyűlésen, s attól kezdve ő a bárói rendből valónak, fia pedig bárófinak számította magát.¹¹² Később Ártándi Pálhoz hasonlóan Miklós is köznemesi ülnök.¹¹³ Néhány évtizede a Zólyomiak ősei már zólyomi és bihari ispánok és udvari ifjak voltak, a Drugetekkel, Gerendiekkal és Várdaiakkal házasodtak.¹¹⁴ A família súlya emelte az Ártándiak presztízst is. Zólyomi II. Ferenc nagyapja, II. Tamás 1440-ben előkelőként két ízben is meghívót kapott az országgyűlés ülésére. Ő is azok között volt, akik 1440. június 29-án Budán megerősítették I. Ulászló királlyá választását, érvénytelenítették V. László megkoronázását,¹¹⁵ majd július 17-én feltehetően ott volt Székesfehérvárott, ahol Ulászlót koronázása alkalmából megerősítették jogaiban.¹¹⁶ Zólyomi II. Ferenc nagyanyja Várdai Katalin volt, akinek unokatestvérei közül István kalocsai érsek és bíboros, Aladár pohárnokmester,

¹⁰⁹ 1504: DL 88 896.

¹¹⁰ Somlyói András és Miklós, István fiai, valamint István, Miklós fia, továbbá János, János fia, lásd *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*: Archontológia II. Megyék i. m. 245–246., 267.

¹¹¹ *Engel P.*: Genealógia i. m. (Zólyomi [albisi]), Kolozsmonostori konv. II. 4586. sz., DL 36 407., *Szálkai T.*: Az Albisi Zólyomi család genealógiája i. m. 9.

¹¹² *Kubinyi A.*: A királyi tanács köznemesi ülnökei i. m. 260.

¹¹³ *Kubinyi A.*: A királyi tanács köznemesi ülnökei i. m. 263. (33. sz. jegyz.).

¹¹⁴ *Szálkai T.*: Az Albisi Zólyomi család genealógiája i. m. 17–18.

¹¹⁵ DF 289 006., *Fontes Memoriae Hungariae III.* Varsóban őrzött magyar vonatkozású oklevelek, 1439–1489. Közreadja Novák Ádám, Tóth Orsolya és Tóth Péter. Debrecen 2019. III. 61., *Mályusz Elemér*: A magyar rendi állam a Hunyadiak korában. Első rész. Századok 91. (1957) 76. (128. sz. jegyz.), *Fügedi E.*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása i. m. 157., *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 512., 526.

¹¹⁶ DF 289 009., *Fontes Memoriae Hungariae III.* 62. Engel valószínűsíti, hogy itt is ott volt, lásd *Engel P.*: Archontológia i. m. I. 512., 526.

Miklós pedig főkincstartó lett. A Várdaiakkal való kapocs a régióban is fontos szerepet játszott: a família gyakorta adta az ispáni címert Szabolcsban.¹¹⁷ Ártándi Anna anyósa Homonnai Druget Borbála, Zólyomi III. Miklós felesége volt, Homonnai Simon pohárnokmester (1462–1464) és Bebek Zsófia leánya.¹¹⁸ (Bebek Zsófia pedig Bebek Imre erdélyi vajda leánya volt.) Ha azt is figyelembe vesszük, hogy Homonnai Simon sógora Szapolyai Imre volt (Bebek Orsolya férjeként), Homonnai Druget Borbála (Ártándi Anna anyósa) pedig bátyja, Homonnai Druget János révén, a bárók jeles körével kerültek érintkezésbe. Mohács után például a Zólyomi kapcsan keresztül Ártándi Pál rokonának tudhatta Homonnai Druget Gábor győri püspököt és Ferenc tárnokmestert; amellet, hogy a Szapolyai-hívekkel eleve szoros kapcsolatban álltak.¹¹⁹

Sok egyéb közös kapocs kötötte össze a familiát a Zólyomiakkal. Ártándi Pál felesége révén is rokonságba jutott a Zólyomiakkal, ugyanis Telegdi Fruzsina korábban, Zólyomi György fiának, IV. Lászlónak volt a hitvese.¹²⁰ A vármegyei befolyásukat is olykor közösen építették: együtt ügködtek 1517-ben is, amikor II. Lajos Zólyomi IV. Dávid fiát, II. Jánost és Ártándi Pált rendelettel intette, hogy ne vámoltassanak és a vámolásra vonatkozó iratokat mutassák fel.¹²¹ Az Ártándiak birtokainak kiterjesztése egyelőre nem érintette a Zólyomiak érdekszféráit, hiszen egyrészt azok birtokközpontja, Székelyhíd mezőváros még elég távol feküdt, Bihar keletibb részén, másrészt a Zólyomiak javai, különösképp III. Miklósé igencsak megsínylelték Dózsaék ténykedését. Székelyhidat a parasztsereg bevette és nem kímélte a Zólyomi família tagjait.¹²² III. Miklós is a parasztlázadók keze által halt meg, s lehetséges, ez vetett véget a család

¹¹⁷ C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Archontológia II. Megyék i. m. 243., 246–247.

¹¹⁸ Szálkai T.: Az Albisi Zólyomi család genealógiája i. m. 9–10.

¹¹⁹ Kubinyi András: A Szapolyaiak és familiárisaik (szervitoraik). In: Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről. Szerk. Bessenyei József, Horváth Zita és Tóth Péter. (Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica XIII. Tomus 3. Studia Miskolcensis 5.) Miskolc 2008. 227.

¹²⁰ Szálkai T.: Az Albisi Zólyomi család genealógiája i. m. 8., Uő: Az Albisi Zólyomi család i. m. 47–48.

¹²¹ Szálkai T.: Az Albisi Zólyomi család i. m. 48.

¹²² Szálkai T.: Az Albisi Zólyomi család genealógiája i. m. 9., Barta G. – Fekete Nagy A.: Parasztháború i. m. 111.

karrierjének is, pedig Miklós maga is, 1513-ban és 1514-ben is az alispán-társa Ártándi Pálnak.¹²³

Az Ártándiak rangbéli emelkedését jól mutatja, hogy Ártándi Erzsébet (Pál vagy Balázs leánya) 1520 körül a körösszegi uradalmat fivéreivel és unokafivéreivel együtt bíró Csáki Mihályhoz ment feleségül. Csáki Mihály anyja Rozgonyi Anna, Rénold tárnokmester leánya volt, az ő első férje pedig Losonci László asztalnokmester volt.¹²⁴ Mihály fivére csanádi ispán (1516) és Ártándi Pálhoz hasonlóan 1518-ban országgyűlési követ.¹²⁵ Ártándi Erzsébet sógora — Csáki Margit férje, Podmanicki János a zágrábi püspökség kormányzója (1499, 1500), kamarásmester (1503–1514), pozsonyi ispán (1510–1514) — révén még közelebb juthattak az udvarhoz.¹²⁶

Az Ártándiak a házasságok útján szintén egyre növekvő befolyást szereztek a régióban. Biharban volt jelentős tekintélyű a régi, a 13. század derekára visszavezethető Zsombor nemzetségből eredő, a térség tehető családiaival (Szakolyi, Sarmasági) rokon sólyomkői vagy esküllői Ördög család. Ártándi II. Balázs leánya, Anna, egyik házasságát Ördög Ferencsel kötötte.¹²⁷ Az Ártándiak házasság révén 1520-ban részt nyertek az albisi Zólyomiak birtokában lévő Diószeg *oppidumban* is.¹²⁸ A Szakolyi-frigy is kifizetődő volt számukra. Hosszasan pereskednek a jegyajándék ügyében szabolcsi birtokokért Szakolyban, Monostorosadonyban, Miháldon, Rakamazon, valamint bűdmonostori és miskei részekért.¹²⁹

Egyre többet engedtek meg maguknak. Míg Pál az országos politikába kapcsolódott be a köznemesség vezéréként, az otthon maradt Balázs hírhedt volt hatalmaskodásairól.¹³⁰ Egyre többet hallunk hatalmaskodásról,

¹²³ C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Archontológia II. Megyék i. m. 73., 1513: DL 32 584., 1514: DL 73 361.

¹²⁴ 1528 körül, lásd Engel P.: Genealógia i. m. (Zsidó nem. 4. tábla. Csáky), 1504: Csáky I. 521., 1526: Csáky I. 558.

¹²⁵ C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Archontológia II. Megyék i. m. 92., 520.

¹²⁶ Engel P.: Archontológia i. m. I. 56., 120., 127., C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Archontológia II. Megyék i. m. 190–191., 281.

¹²⁷ Engel P.: Genealógia i. m. (Zsombor nem, 1. tábla: Ördög [sólyomkői, esküllői]). Valószínűleg Ördög Ferenc, majd Szentiványi Ferenc, végül Zólyomi Ferenc felesége, lásd Kolozsmonostor konv. I. 842., II. 4729., 4586. sz.

¹²⁸ Engel P.: Magyarország a középkor végén i. m.

¹²⁹ 1511: DL 99 771., Károlyi III. 76.

¹³⁰ 1518: DL 97 665.

jobbágyszöktetésről. Már az 1470-es években meg akartak kaparintani Bolcs és Szentmárton körüli földeket. A század végén Ártándi II. Tamás néhány familiárisával és a panaszi Pázmányokkal együtt — panaszi Pázmány András fiaival, Györggyel és Jánossal — fegyverrel tört Bolcsra, a Tordaiak birtokára, és két jobbágyot minden javaikkal együtt elraboltak.¹³¹ Egyiküknek, egy literátusnak a háza ajtaját betörték, szekerekre rakva, összekötözve hurcolták el, mi több, utána fogva tartották, majd váltságfizetése után engedték szabadon Kerekiből, majd esküt csikartak ki a megszőktetett jobbágyoktól.

A latorságok elkövetésében az egymást követő generációk tagjai gyakorta szövetkeztek atyjafiaikkal, a panaszi Pázmányokkal. Velük, és a Gesztiekkel együtt a vidék félt uraivá váltak. 1507-ben a Borsiak panasza szerint az Ártándiak a nemesi kúriájukat panaszi Pázmány Györggyel és Jánossal, valamint Geszti Pállal együtt foglalták el, és továbbra is riogatták Borsi György özvegyét és leányát, s a király és a váradi káptalan sem volt képes ellenük kellő erővel fellépni.¹³² A panaszi Pázmányokkal szoros rokonság kötötte össze őket. Panaszi Pázmány János felesége Ártándi Katalin, Pál és II. Balázs húga volt.¹³³ Pál fia, Demeter 1539-ben elhalt,¹³⁴ így Balázs fia Ártándi Kelemen — János Zsigmond hadi tanácsosa¹³⁵ — 1576. évi halálával a família magvaszakadt, az örökségért Pázmány Jánosné Ártándi Katalin örökösei — főképp Pázmány Miklós, Péter érsek apja — indított pert. Ártándi II. Balázs és idősebb Pázmány III. Péternek az anyja, vagyis Pázmány (IV. Péter) bíboros dédanyja, Ártándi Kata testvérek voltak. Az Ártándiaknak a régióban és az országban betöltött pozícióját jól megvilágítja, hogy a velük való rokonság igen sokat jelentett panaszi Pázmány Miklós bihari szolgabírónak, majd alispánnak, sőt, akár száz évvel később is, magának Pázmány Péternek is. A Pázmány Péter családjáról utóbb, 1616-ban tartott kánoni kivizsgálás jegyzőkönyveinek köszönhetően ismerjük, hogyan vélekedett

¹³¹ 1493: DL 32 514.

¹³² 1507: DL 46 814.

¹³³ *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 2. mell. 22., 197., *Báthory Orsolya*: Pázmány Péternek szóló latin nyelvű ajánlások. In: Személyek, intézmények szerepe a hívek lelkeségének alakításában. (Pázmány Irodalmi Műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok 24.). Budapest 2019. 38.

¹³⁴ Kolozsmonostor konv. II. 4714. sz., *Engel P.*: Genealógia i. m. (Ártándi).

¹³⁵ *Horn I.*: A hatalom pillérei i. m. 102., 104., 323–324.

maga a bíboros saját, Ártándi-felmenőiről.¹³⁶ Az esztergomi érsek egy levelében úgy fogalmazott, hogy „Szent István király idejítől fogva jószágos nem-es emberek voltak az eleim. [...] Ártándi Kelemen [...] közelvaló atyafia” volt „az atyámnak”.¹³⁷ Valójában szomszédok is voltak, hiszen Panasz birtokhatára érintkezett Ártándéval, és a Pázmányok ugyancsak bírtak javakat Szentmártonban (Berettyószentmárton), az ahhoz közeli (Puszt)Újlakon (Véden). Az Ártándiak Szentmárton és Bolcs között bírtak jószágokat.¹³⁸ Szomajom, ahol Pázmány Péter dédanyja, Ártándi Kata lakott,¹³⁹ Mezősas és Mezőpeterd, két Ártándi-birtok között feküdt. Tóttelken közvetlen szomszédok voltak a jobbágyaik, mindkét család bírt ott részeket.¹⁴⁰ Az Ártándi-rokonság még a 16. század derekán, jóval Pál és Balázs halála után is presztízst jelentett a panaszi Pázmányoknak. Még az 1616. évi kánoni vizsgálat során tanúként vallomást tévő Lépes Bálint nyitrai püspök, udvari tanácsos, királyi kancellár is úgy fogalmazott, hogy Pázmánynak mind apai, mind anyai felmenői között „mágnások is származtak, és mind a mai napig élnek főnemes rokonaik és hozzátartozóik”.¹⁴¹ A kancellár a Cibakok és a Csákiak mellett az Ártándiakra utalt. Az Ártándi-atyafiságra, még generációkkal utóbb is, nem csak a Pázmány-família tagjai, hanem a helyiek ugyancsak élénken emlékeztek, aminek bizonyosságát a panaszi Pázmány Miklós által Bocskai István ellen 1579-től Váradon indított per kihallgatási jegyzőkönyvei őrizték meg a Pázmány–Tholdy levéltárban.¹⁴² Bocskai az

¹³⁶ *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 11–100.

¹³⁷ Pázmány Péter 1616. aug. 20-án Thurzó György nádorhoz írt levele, lásd *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 339., 340.

¹³⁸ *Jakó Zs.*: Bihar i. m. 352., *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 148., 347–348., *Báthory O.*: Pázmány i. m. 37. (51. sz. jegyz.). Báthoryval szemben (vö. uo.) nem gondolom, hogy Szentmárton az igen távoli Belényesszentmárton lenne.

¹³⁹ *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 363.

¹⁴⁰ *Jakó Zs.*: Bihar i. m. 358., 371. 1523 előtt az Ártándiak részeit Pál fia Demeter eladta ecsedi Batori András szatmári és szabolcsi ispánnak, lásd *Németh Péter*: A középkori Szatmár megye települései a 15. század elejéig. (Jósa András Múzeum Kiadványai 60.) Nyíregyháza 2008. 499. sz.

¹⁴¹ „Quoad parentes ipsius [...] utraque familia praeclara, et ex qua viri magnates processerunt, et usque in hodiernum diem habet consanguineos et affines magnates” — *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 22., 69., 137.

¹⁴² Esztergomi Prímási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta radicalia Class. T.-béli állományok, n. 93–261 (capsae 40–42) (és n. 402). Közli *Tusor Péter*: Függelék. Iratok a Pázmány–Tholdy család levéltárából. 7. sz. Várad, 1582. június 4. (és utána), lásd *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 363–374., *Báthory O.*: Pázmány i. m. 38–39., *Horn I.*: A hatalom pillérei i. m. 323.

Ártándi-jószágokat, köztük a kereki várat fejedelmi adományként nyerte el.¹⁴³ A leányági örökösök Pázmány Miklós vezetésével e javakba való beiktatásának mondtak ellene, a „leánynegyed jogos és méltó osztályáért”, igaz, megkésve.¹⁴⁴ A váradi *conservatorium* és Bátori Kristóf képviselője előtt 1582-ben 61 tanú tett vallomást a felperesek Ártándi leszármazásáról.¹⁴⁵ A legtöbben hangsúlyozták a panaszí Pázmányok és az Ártándiak szoros rokonságát: „Artandj Kelemen is Pazman Gáspárt bátyjának hýtta”,¹⁴⁶ „Pazman Jánost rokonoknak es attyokfyoknak hýtták és mondták”,¹⁴⁷ „Artandj Kelemen, Pazman Gáspár eggyeött eöttek, ittak”,¹⁴⁸ „monták nekeönk, attyafiai vagyunk mi egymással”,¹⁴⁹ „hallottam Pazman Gáspártól, hogy monda, hogy az Artandjakat attyokfiainak mondták”.¹⁵⁰ Apja halála után még a fiatal Pázmány Pétert is „kérte volt Bochkay István, hogy én is tegyek olyan fassiot, hogy míg élek, nem keresem az ártándi jószágot”.¹⁵¹ A rokonságot maguk az Ártándiak is számon tartották: II. Balázs végrendeletében idősebb, I. Pázmány Gáspárra, unokaöccsére, Ártándi Kata fiára egy lovat hagyott.¹⁵²

Az Ártándiak karrierje Bihar vármegyében, a megyei közéletben kezdődött, de jelentős mértékben kötődtek mindig is a Váradhoz, a püspökséghez (és ispánsághoz). Az 1505-től hivatalt viselő Turzó Zsigmond halála (1512) után a püspökség üresedésben állott, amíg 1513 októberében Perényi Ferenc el nem foglalta azt (s 1515-ben ki nem nevezte a pápa).

¹⁴³ *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 290.

¹⁴⁴ *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 285., 335. A követelt birtokok: „Kerekj wáranak es Kerekj falwának es Adam, Konÿar neweö falwnak, item porcionibus possessionariis in possessionibus Mezeo Petherd, Artand et Sasa”; illetve Molnosszántó, Kisszántó, Tamáshida, Mártontelke, Kiskemény, Erdőgyarak, Furka, Bödő, Keresztes és Kékes, valamint a Zaránd megyei Belszeljűd, Nagyszeljűd, Szentmárton, Oltaka, Tamás és Bozos voltak, lásd *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 351–353. Függelék 3. sz., és 290–291. (394. sz. jegyz.).

¹⁴⁵ *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 290–291., 363.

¹⁴⁶ *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 367.

¹⁴⁷ *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 364.

¹⁴⁸ *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 365.

¹⁴⁹ *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 366.

¹⁵⁰ Pázmány Gáspár id. III. Péter öccse volt, lásd *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 366. és 2. mell.

¹⁵¹ *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 293.

¹⁵² *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 268. (344. sz. jegyz.), *Bunyitay Vince*: A váradi püspökség története I–III. Nagyvárad 1883–1884. III. 197.

Ártándi Pál már 1512 szeptemberében alispánként szerepelt (Endrédi Szepesi Jánossal), ami talán köthető Turzó halálához is, hiszen ő szeptember 4-én halálozott el.¹⁵³ Mivel Perényi Ferenc kiskorúsága alatt Perényi Imre nádor és emberei kormányozták a püspökséget és jártak el az ispáni hivatalban, vélhetően már Ártándi 1512 őszi előtérbe kerülése is azt jelenthette, hogy 1513-tól ténylegesen is ő intézte Bihar ügyeit alispánként, Perényi Imre nádor familiárisaként.¹⁵⁴ Utóbbit meg is erősíti Bakóc Tamás 1515. évi levele. A Bihar megyében a parasztlázadás miatti kárpótlást Ártándi alispán intézte, ezért az érsek vele tárgyalt, hogy rendezze a hátralékokat.¹⁵⁵ 1513-ban és 1514-ben azonban nem Endrédi Szepesi János az alispán-társa, hanem Albisi Zólyomi Miklós.¹⁵⁶ Szepesi 1515-ben került vissza az alispáni hivatalba, Zólyomi halála után.¹⁵⁷ Ártándi viszont 1517-ig folyamatosan alispán, majd 1520-tól, feltehetően azzal összefüggésben, hogy Perényi Ferenc nagykorúként elfoglalta a püspöki széket (1519), ő már nem szerepel alispánként, csak Endrédi Szepesi.¹⁵⁸ Pál a korábban a vajdai tiszthez is tartozó, de most a váradi ispáni tiszttel járó Belső-Szolnok megyei, komoly súllyal járó bálványosi várnagyságot is betöltötte,

¹⁵³ C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Archontológia II. Megyék i. m. 73. Alispán: *Kubinyi A.*: A középbirtokos nemesség i. m. 11., *Kubinyi A.*: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m. 76. (87. sz. jegyz.).

¹⁵⁴ Igaz, a püspökség jövedelmeinek királyi adminisztrátora és udvarbírája Turzó Gáspár volt, már 1512. szeptember elejétől, majd Martonosi Pestyeni Gergely volt a kormányzó, lásd C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.: Archontológia I. Főpapok és bárók i. m. 53.

¹⁵⁵ C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Archontológia II. Megyék i. m. 73. (32. sz. jegyz.), *Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás – C. Tóth Norbert*: Németi Pál budai kanonok, majd bozói prépost levelesládája. Magyar vonatkozású középkori oklevelek feltárása Morvaországban. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I–II.* Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor és Szovák Kornél. Budapest–Debrecen 2014. I. 102. 4. sz.

¹⁵⁶ C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Archontológia II. Megyék i. m. 73., 1513: DL 32 584., 1514: DL 73 361.

¹⁵⁷ C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Archontológia II. Megyék i. m. 73. Mon. Rust. 331. sz., DL 22 669., *Iványi Béla*: Oklevelek az 1514. évi pórlázadás történetéhez. Történelmi Tár. Új folyam 5. (1904) 235.

¹⁵⁸ C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Archontológia II. Megyék i. m. 73. és uo. 32–33. sz. jegyz., Függelék II/3. 516., Mon. Rust. 331. sz., DF 278 529.

amire 1515-ből van konkrét adatunk.¹⁵⁹ Itt, s akár az egész Dózsa-féle lázadás alkalmával Pál Szapolyaival is közelebbi kapcsolatba kerülhetett.

1515-ben Ártándi bálványosi várnagy jelentése alapján szólította fel az erdélyi vajda Besztercét, hogy azokat a bálványosi jobbágyokat, akik a pór-lázadás alatt oda szöktek, az országlakosok rendelete szerint szolgáltatassák ki a várnagynak.

Ártándi Pál látványosan vált egyre tehetősebbé. 1510-ben egy összegben 200 forintot adott kölcsön, és vett zálogba két falut, Nyéstát és Tölgykereket.¹⁶⁰ 1519-ben maga a kincstartó — s a néhány hónappal később veszp-remi püspökké emelkedő — Várdai Pál kért tőle kölcsön 500 forintot. Igen jelentős készpénzzel bírhatott, hiszen Jajca szükségleteire szintén ő adott hitelt a kincstárnak.¹⁶¹ Az, hogy ilyen gyakran zálogolt és adott kölcsön, a készpénzállomány tekintetében némi fluktuációt is előidézett: ez lehet az oka, hogy a vagyonos Ártándi Pál 1522 előtt arra kényszerült, hogy elzálogosítsa ezüstneműje egy részét. Ákosházi Sárkány Ambrus végrendeletéből tudjuk, hogy Ártándi elzálogosított neki 400 aranyforintnyi ezüstneműt. Arról is rendelkezett, hogy az ezüstneműt Zábláti Lőrincnek való tartozása fejében adják át.¹⁶² Ez azért nem rendítette meg túlságosan az Ártándiak anyagi helyzetét, jóllehet igazán akkor nyernek új lendületet, amikor Pál megkapja a máramarosi kamara bérletét 1523-ban. Még 1582-ben is úgy vallanak a váradi Pázmány-perben, hogy már I. Balázs, Ártándi Kata „attya”, „igen kazdag [!] ember volt, sok ménesse volt”.¹⁶³

¹⁵⁹ Mon. Rust. 323. sz., Szapolyai oklevéltár 408. sz., Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen 1203–1570. Hrsg. Albert Berger. Bistritz 1893. II. Teil. 595. sz., *Bónis Gy.*: A jogtudó értelmiség i. m. 349., *Uő*: A személynök és bírótársai a Jagellók korában. Századok 103. (1969) 21., *Kubinyi A.*: A középbirtokos nemesség i. m. 11., *Kubinyi A.*: A magyar állam belpolitikai i. m. 76. (87. sz. jegyz.). 1524-ben már más a várnagy, Esztári János, lásd DL 65 219., DL 36 377., *Tagányi Károly – Réthy László – Kádár József*: Szolnok-Doboka vármegye monographiája. II. A vármegye községeknek részletes története. Dés 1900. 110.

¹⁶⁰ DL 36 640.

¹⁶¹ *Pálosfalvi Tamás*: From Nicopolis to Mohács. A History of Ottoman–Hungarian Warfare, 1389–1526. Leiden 2018. 458., 1519. ápr. 19.: DF 278 530.

¹⁶² *Kubinyi András*: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. Pámer Nóra. Budapest 1994. 280.

¹⁶³ *Tusor P.*: Kánoni kivizsgálás i. m. 371.

1523 előtt az Ártándiak — birtokaik nagysága alapján — még nem tartoztak a megyei köznemesség felső rétegébe, de 1524-től a megyei nemesség legfelsőbb körébe lépnek.¹⁶⁴ 1523-ban még 13 birtokuk van Biharban,¹⁶⁵ de már a következő évben rohamosan gyarapodnak. Az Ártándi fivérek unokaöccsükkel — anyjuk, Kismarja Ilona fivérének, Benedeknek a fiával —, Kismarjai Lukáccsal kötött örökösödési szerződésben magtalan haláluk esetére a Kismarjaikra hagyták a kereki és ártándi uradalmaikat, összes birtokukat, köztük Kereki, Ártánd, Ádám(i), Nagyszántó, Kisszántó, Sas, Szakál, Kiszomlin, Konyár, Bors, Tarcsa, Felapáti és Köbölkút *possessiókat*.¹⁶⁶ Egyedül Kerekihez 12 birtok tartozott.¹⁶⁷ Nem vállaltak túl nagy kockázatot, hiszen az Ártándiak öröklése érvényesíthető volt, mert Pálnak is volt fia, Demeter, s Balázsnak is, Kelemen.¹⁶⁸ A király meg örömmel járult hozzá, hogy Ártándi Pál „a szent koronával és a királlyal szemben tanúsított hűséges szolgálatai” okán a kezébe vegye anyja familiájának összes jószágát. A Kismarjaiknak viszont a már jó ideje gyermektelen Lukácson kívül senkijük se maradt, még nőágon sem, 1527-ben magvuk szakadt. A kismarjai *fortalitium* és a hozzá tartozó falvak — az 1524-ben az oklevelekben felsorolt Gyapoly, Kerekegyház, Kasza(telek), Vasad egy része, Hencida, Gálhida, Zsadány, Balkány, Csépány, Rábé és Békésben Környe — szintén az Ártándiak kezére vándorolt.¹⁶⁹ Balázs ártándi birtokáról egy 36 jobbágy nevét tartalmazó lista is fennmaradt 1518-ból.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Kubinyi András: A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. Századok 128. (1994) 290–291.

¹⁶⁵ Draskóczy I.: A magyarországi kőso i. m. 97.

¹⁶⁶ 1524: DL 36 616. Átírás: 1524: DL 26 315. Átírás: 1574: DL 36 601., Csáky I. 553., Herpay 320. sz., Bunyitay V.: A váradi püspökség i. m. III. 248., Jakó Zs.: Bihar i. m. 38. Kiszomlinban csak részt bírtak, lásd Engel P.: Magyarország a középkor végén i. m.

¹⁶⁷ Módy Gy.: Hajdúszoboszló i. m. 112.

¹⁶⁸ Varga Gyula: Egy falu az országban. (Kismarja életrajza a felszabadulásig). Debrecen 1978. 6–7.

¹⁶⁹ A király oklevelében Kismarja *fortalitium*, lásd DL 36 616. Az országbíró későbbi átírt oklevelében *castellum*, lásd DL 26 315.

¹⁷⁰ 1518: DL 97 664.

Út az „országba”

Pál az 1520-as évekre a köznemesség egyik országos vezérévé vált.¹⁷¹ Ártándi Pál a köznemesi párt igen befolyásos hangadójaként emelkedett: felszólalásai tükrözték a köznemesség igényeit.¹⁷² Zay Ferenc is úgy látja, hogy Ártándi Pál a köznemesi párt oszlopos tagja volt: „az nemességnek az színe [...] vót feje”, de azt is megállapítja, hogy ez nem gátolta meg abban, hogy egy idő után ne Szapolyai János szekerét tolja.¹⁷³ A Szapolyai János oldalán álló előkelők vezetői Verbőci, Ártándi, Glésán Miklós és Mikolai Gergely voltak.¹⁷⁴ Szerémi is Szapolyai oldalára „állítja” már 1521-ben: szerinte „előbb titkára volt és kétszeres komája”.¹⁷⁵ Közülük Ártándi és Mikolai mellesleg egyértelműen a királyné szolgálatában állt.¹⁷⁶ (Igaz, a hagyományos látószögben a köznemesi párt, mint „nemzeti párt” maga a Szapolyai-párt.) Zay Ferenc szerint Ártándi „azon vajda pártosa”, azaz Szapolyai János „embere” volt az országos politikában.¹⁷⁷ Ártándi és a somlyói Báthori-Telegdi-Pelsőci Bebek-Losonci Bánfi-rokonság nem osztotta az ecsedi Bátori István nádor által képviselt párt politikáját az 1520-as évek komplikált pártharcaiban. Pál fő támasza, somlyói Bátori István éppen Szapolyai alvajdája volt, s hozzá kötődött a — rokoni szálakkal sűrűn összekapcsolódott — „párt” több tagja is (Losonci Bánfiak, Sarmaságiak, Rátóti Gyulafiak, Malomvízi

¹⁷¹ Kanász V.: Pázmány i. m. 225.

¹⁷² Valódi hangadó volt Glésán Miklóssal, Amadé Istvánnal és Kenderesi Mihállyal együtt, lásd *Kubinyi A.: A magyar állam belpolitikai i. m. 74. (71. sz. jegyz.)*.

¹⁷³ Zay: Verancsics 131., Zay: Bitskey 30.

¹⁷⁴ *Neumann Tibor: A Korlátkövek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században.* (A Győri Egyházmegye Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások 5.) Győr 2007. 67.

¹⁷⁵ *Szerémi György: Magyarország romlásáról. Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László. Jegyzeteket írta Székely György. Budapest 1979. 84., „et compater Paulus Artandi, qui erat antequam secretarius ejus et bis komas.” Szerémi György II. Lajos és János királyunk házi káplánja Emlékirata Magyarország romlásáról, 1448–1543. Közli Wenzel Gusztáv. (Monumenta Hungariae Historiae, Magyar Történelmi Emlékek II/1.) Pest 1857. (a továbbiakban Wenzel: Szerémi) 93.*

¹⁷⁶ *Kubinyi A.: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m. 93., Kubinyi András: Habsburg Mária királyné udvartartása és a politika 1521–1526. In: Habsburg Mária, Mohács özvegye: a királyné és udvara, 1521–1531. Katalógus. Szerk. Réthelyi Orsolya et al. Budapest 2005. 18.*

¹⁷⁷ „nem kedig csak az alávalója az nemességnek, hanem az színe, kiknek vajda pártosi Ártándy és Glessany vót feje” — Zay: Verancsics 139., Zay: Bitskey 30.

Kenderesiek, Semseiek). Somlyói Bátori István már 1518-ban Szapolyai János szolgálatában volt, 1520-ban pedig szabolcsi ispán. Utána, 1521-ben, lesz alvajda 1522 végéig.¹⁷⁸

A köznemesi szószólói lét viszont Ártándinál kitűnően megfért azzal, hogy a somlyói Bátori-érdekeket is képviselje. Ártándi s más köznemesi vezetők sok szálon függtek a báróktól.¹⁷⁹ Valójában az ülnökök a bárókhoz akartak közelíteni, s mindent megtettek, hogy minél nagyobb mértékben részesedjenek a hatalomból: Ártándi, ahogyan több köznemesi politikus-társa is, a királyi pénzügyigazgatás jövedelmező helyei megszerzésére törekedtek.¹⁸⁰ A somlyóiakkal való kapcsolat mellett az is megfért, hogy ecsedi Bátori István helytartósága idején a nádor és udvarának fizetési listáján is szerepeljen: egy familiárisa, Fehér János egy aranyat kapott.¹⁸¹ 1523-ban Ártándi Pál Bátori István helytartó titkára (*secretarius*), akitől — Révai Ferencsel és Báncai Demeterrel együtt — birtokadományban is részesül Lápafői Óvári László somogyi javait nyervén el.¹⁸²

Háború

Itt érdemes szót ejteni az Ártándiak katonai szerepvállalásáról. 1521-ben ecsedi Bátori István nádor már júliusban a Szerémségben harcolt, és augusztusban Péterváradnál, a vár illetve az a melletti gázló védelmére vonta össze haderejét.¹⁸³ Tudunk arról, hogy a Nándorfehérvár ostromához felvonuló

¹⁷⁸ C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.: Archontológia I. Főpapok és bárók i. m. 88., Kubinyi, A.: A Szapolyaiak i. m. 246.

¹⁷⁹ Verbőcivel, Paksi Jánossal, Pestyeni Gergellyel. együtt, lásd Kubinyi A.: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m. 77. (104. sz. jegyz.).

¹⁸⁰ Kubinyi András: A nagyszebeni pénzverde 1524-ben. Numizmatikai Közlöny 56–57. (1957–1958) 21.

¹⁸¹ 1522. jan. 2–dec. 4.: Bátori István udvarbírájának számadása a nádor és udvarának kiadásairól in: Politikatörténeti források Bátori István első helytartóságához (1522–1523). Közzéteszi C. Tóth Norbert. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 50.) Budapest 2010. 237. (II/24. sz.).

¹⁸² 1523. ápr. 8.: Politikatörténeti források i. m. 190. sz. 213., C. Tóth Norbert: A magyar királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562). Budapest 2020. 232.

¹⁸³ C. Tóth Norbert: Egy legenda nyomában. Szapolyai János és ecsedi Bátori István viszonya 1526 előtt. Századok 146. (2012) 453. Adomány Bátorinak: Documenta ad historiam familiae Bátori de Ecsed spectantia I. Diplomata 1393–1540. Közzéteszi Horváth Richárd, Neumann Tibor és C. Tóth Norbert. Szerk. C. Tóth Norbert. (A nyíregyházi Jósza András Múzeum Kiadványai 67.) Nyíregyháza 2011. 255. sz.

Bátori András szatmári ispán, kincstartó bátai tábora és testvére, a Szapolyai János erdélyi vajda seregére váró István nádor között Ártándi Pál vitte a híreket. András tőle értesült ugyanis, hogy a nádor átkelőhajóknak híjával van, ezért két kompot, nyolc átkelőhajót és egy ágyúnaszádot minden felszereléssel útnak indított hozzá, ágyúmeisterrel együtt. Azt gondolta, a Budáról elindított hajók és ágyúk már rég megérkeztek a nádorhoz. Ha a nádor úgy gondolja, hogy többre van szüksége, akkor gyorsfutárral tudassa és szívesen felszerel és küld többet is. Kéri, küldje ide vissza azon lovasait, akiket előbb a nádor táborába menesztett. Kér ágyúvontatásra alkalmas lovakat is, illetve arról tudakozódik, hol lesz alkalmas kikötő, ahol a hajók kiköthetnek majd. Tehát Bátori András még készen állt a törökök elleni küzdelemre. A dolog szépséghibája, hogy ekkorra — szeptember 13. — már 16 napja elesett Nándorfehérvár, és legfeljebb a várban berendezkedett oszmánokkal lehetett volna felvenni a harcot. Ártándi mindenesetre a Bátoriak végekre vonuló seregének a tagja volt, rajta, a „gyorsfutáron” keresztül áramlottak a hírek (*per celerem nuntium*). András azt üzenté, feltehetően Pállal, hogy várja további rendelkezéseit bombardákra és ígás lovakra vonatkozólag, valamint kérdezte, hogy mitévő legyen és hogy a nála lévő katonasággal mihez fogjon.¹⁸⁴ Valószínű, hogy a Szerémi által megénekelt „Pál háromszáznagy” — egy igen derék és harcias ember, akit Bátori Andrásnak küldtek, aki „sebesen elfutott”, majd „hat óra múlva” vissza is érkezett — Ártándi Pál.¹⁸⁵

Bátori helytartósága idején, 1522-ben Ráskai Gáspár kincstartó utalt ki az erdélyi vajdának zsoldot: ebből a Bihar megyei csapatokon kívül Ártándi Balázs is állított ki lovasokat, amire kapott 340 forintot.¹⁸⁶ Ártándi Szapo-

¹⁸⁴ DL 25 633., A Magyarország és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára 1198–1526. Szerk. Thallóczy Lajos, Áldásy Antal. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára 2. Magyar történelmi emlékek. Első osztály: Okmánytárak 33.) Budapest 1907. 463. sz., *Fenyvesi László*: Tolna megye középkori történetéhez kapcsolódó oklevelek regesztái 1009–1541. Tanulmányok. (Tolna Megyei Levéltári Füzetek 8.) Szekszárd 2000. 1092. sz., *Évszázadokon át*. Tolna megye történetének olvasókönyve I. Szerk. K. Balog János. Szekszárd 1978. 92–93.

¹⁸⁵ „Paulum tricenturionem ad me destinabis quam primum.’ Ego quidem admodum disposui, et Paulum ego cicuius destinaui ad capitaneum. Paulus erat vir optimus et bellicosus. Ipse quod audisset responsum meum admodum capitaneo, mox celeriter cucurrit velociter, et post sex horas venit iterum ad rates, et precepit, vt quilibet paratus sit ad pugnam” — Wenzel: Szerémi 98., *Szerémi Gy.*: Magyarország romlásáról i. m. 87.

¹⁸⁶ Politikatörténeti források i. m. 240. (III/50.).

lyai János 1522. évi törökellenes, havasalföldi hadjáratain vehetett részt, akár hosszú időn keresztül is, vagy a határ védelmére elhelyezett csapatokban szolgálhatott, hiszen a Kárpátokon betörő expedíciós seregben már inkább saját, erdélyi erőire támaszkodott. Szapolyai március közepén indult el Erdélybe, és az év hátralévő időszakát Brassó környékén töltötte hadban. A cél az volt, hogy Havasalföld trónjára magyarbarát vajdát ültessenek, ehhez két hadjáratot is indítottak, júliusban és október–november folyamán.¹⁸⁷ A lovasok nagy részének szolgálati idejét C. Tóth Norbert határozta meg. Szapolyai János 1500 lovasa először hét hónapra, azután negyed-, majd újabb negyedévre, azaz 1522. február 14-től 1523. március 14-ig kapott fizetést.¹⁸⁸ Ebben minden valószínűség szerint Ártándi erői is benne voltak. Összehasonlításképpen a résztvevő megyék egy része kapott hasonló összeget, Bihar, Zaránd, Bodrog 500–500 forintot,¹⁸⁹ és az egyes bárók, mint Bánfi Jakab vagy Ráskai Balázs többet, 1000 forintot, de Glésán Miklós csak 100-at.¹⁹⁰

Ugyancsak 1522-ből ismerjük Verbőci István országos kincstartó elszámolását az — 1521. évi Erzsébet-napi országgyűlés határozata értelmében kivetett — 75 dénáros adóról.¹⁹¹ Ebből Ártándi Pál által már jóval nagyobb összegért, 2500 forintért két és fél hónapra felfogadott zsoldosokról — 400 gyalogosról és 50 lovasról — tudunk.¹⁹² Szapolyai mellett az Alsó Részek főkapitánya is hadba szállt, Bátori István nádor 1500 lovasa 1522 februárjában indult délre, ahol hét hónapig, szeptember 24-ig katonáskodtak.¹⁹³ A Szörénybe és Titelbe küldött 500, illetve 200 gyalogos legalább négy hónapra kapott zsoldot. Ha el akarjuk újra helyezni egy összevetésben az Ártándi-erőket, Podmanicki Mihálynak 1000 gyalogosa volt, és 2800 fo-

¹⁸⁷ C. Tóth Norbert: Szapolyai János erdélyi vajda 1522. évi havasalföldi hadjáratai. Havasalföld korlátozott függetlenségének biztosítása. Hadtörténelmi Közlemények 125. (2012) 995–1007.

¹⁸⁸ C. Tóth Norbert: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése. In: Pénz, posztó, piac: Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról. Szerk. Weisz Boglárka. Budapest 2016. 118.

¹⁸⁹ Politikatörténeti források i. m. 240. (III/34., 35., 36.).

¹⁹⁰ Politikatörténeti források i. m. 240. (III/42., 52., 53.).

¹⁹¹ C. Tóth N.: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése i. m. 87.

¹⁹² Politikatörténeti források i. m. 242. (IV/40.), C. Tóth N.: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése i. m. 119., 120., Kubinyi András: A Száva-szentdemeter–nagyolaszi győzelem 1523-ban. Adatok Mohács előzményéhez. Hadtörténelmi Közlemények 91. (1978) 201.

¹⁹³ C. Tóth N.: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése i. m. 119.

rintot kapott legalább másfél hónapra. Hasonló haderőt Kosztka Péter vitt: 400 gyalogost 200 forintért.¹⁹⁴

Hivatal

Ártándi Pál bihari alispánként (1512–1517),¹⁹⁵ megyei követként (pl. 1517-ben,¹⁹⁶ majd 1518-ban a tolnai országgyűlésen¹⁹⁷) kiválóan ismerte a megyei nemesség igényeit, s könnyen helyezkedett a köznemesi érdekek képviselőjének szerepkörébe.¹⁹⁸ Bihar egyébként igen erős köznemesi háttérrel rendelkezett, ami kiváló ugródeszkát jelentett a nemesi politizáláshoz.¹⁹⁹ A vármegye a köznemesség szempontjából „vezető” megyének számított, intenzívebben volt jelen az országgyűléseken, 11 követtel szerepelt a négy, fennmaradt Jagelló-kori követlistán.²⁰⁰ A köznemesi érdekek képviselete mellett Ártándi Pál egyre jelentősebb országos megbízásokat nyert el. Az udvarhoz is egyre közelebb kerül. Már 1504-ben és 1505-ben kúriai jegyző Szentgyörgyi és Bazini Péter országbírói ítélőszékén.²⁰¹ Egyre többször működött közre királyi emberként,²⁰² mi több, 1521-ben már arról is hallunk, hogy ő fogad ügyvédet.²⁰³

¹⁹⁴ Politikatörténeti források i. m. 242. (IV/38., 39.), *C. Tóth N.*: A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése i. m. 119.

¹⁹⁵ *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*: Archontológia II. Megyék i. m. 516.

¹⁹⁶ *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*: Archontológia II. Megyék i. m. 516.

¹⁹⁷ Esztári Jánossal és Bajoni Jánossal, lásd *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*: Archontológia II. Megyék i. m. 520.

¹⁹⁸ Tolnára lásd *Szabó Dezső*: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Budapest 1909. 133.

¹⁹⁹ *Kubinyi A.*: A királyi tanács köznemesi ülnökei i. m. 264.

²⁰⁰ *Pálosfalvi Tamás*: A középkori magyar országgyűlések. In: Rendi országgyűlések a Magyar Királyságban a 18. század elejéig. Szerk. Pelyach István. Budapest 2020. 9–176. 105.

²⁰¹ *Kubinyi András*: A Jagelló-kori értelmiség. In: Az értelmiség Magyarországon a 16.–17. században. Szerk. Zombori István. Szeged 1988. 18. (43. sz. jegyz.), *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest 1971. 403–404. (74. sz. jegyz.), DL 16 293., *Hermann Zsuzsanna*: Keseregienek vétkük büntetésén. Ítélet Vörösvárról és végzés Rákoson. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. Csukovits Enikő. Budapest 1998. 88., *Kubinyi A.*: A középbirtokos nemesség i. m. 11.

²⁰² 1519: DL 106 881.

²⁰³ DF 24 7663.

Az 1518. évi bácsi országgyűlés 39. 1. cikke megállapította a tanács összetételét.²⁰⁴ Királyi tanácsi ülnökként természetesen Ártándi is az elsők között került szóba mint a 16 *egregius* címmel illetett *assessor* egyike.²⁰⁵ 1518-tól folyamatosan a királyi tanács tagja, az ülnöki tisztet éveken át viselte.²⁰⁶ Ártándi, ellentétben társai némelyikével, szorgalmasan részt vett az üléseken: 1519 április elején az ülnökök közül rajta kívül csak hárman voltak jelen.²⁰⁷ Gyakorta járt el együtt más köznemesi vezetőkkel, Glésán Miklóssal és Kenderesi Mihállyal, igen fajsúlyos ügyekben is, mint például a Balassák és a Perényiek birtokvitájában.²⁰⁸ Gyakorta közösen békebíráskodott Verbőci István személynökkkel és Szobi Mihállyal, olykor Biharban is.²⁰⁹ A szűkebb tanács négy köznemesi tagja közül az egyik ő.²¹⁰ Amikor 1519-ben a kassaiak Budára utaztak, hogy segítséget kérjenek a tanács „fontos” embereitől ügyeik elintézése érdekében, a köznemesi ülnököket is felkeresték, akik nevében Ártándi Pál és Glésán Miklós válaszolt.²¹¹

1519 februárjában Ártándi Pált — gyáli Kenderesi Pállal együtt — I. Zsigmond lengyel királyhoz küldte az országgyűlés.²¹² Ez azonban nem

²⁰⁴ Szabó D.: Magyar országgyűlések i. m. i. m. 243.

²⁰⁵ Kubinyi A.: A királyi tanács köznemesi ülnökei i. m. 263. (33. sz. jegyz.).

²⁰⁶ Bónis Gy.: A jogtudó értelmiség i. m. 348–349., 1519: DF 208 881. A királyi tábla ülnökei: Ártándin kívül Szobi Mihály, Glésán Miklós, Bodó Ferenc, Kenderesi Mihály, Amadé István, Pogány Zsigmond, Paksi János, Turóci Miklós, Csányi Balázs.

²⁰⁷ C. Tóth N.: Egy legenda nyomában i. m. 458., Kubinyi András: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m. 74. (71. sz. jegyz.), Uő: A királyi titkárok II. Lajos király uralkodása idejében. Gesta 6. (2006) 13., Kristóf, I.: Egyházi középréteg i. m. 180., C. Tóth, N.: A magyar királyság nádora i. m. 106.

²⁰⁸ 1520: DL 66 042., A Balassa család levéltára 1193–1526. Szerk., Borsa Iván. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. 18. Forráskiadványok 18.) Budapest 1990. (a továbbiakban: Balassa) 537. sz.

²⁰⁹ 1518–1522: DL 66 062., Balassa 511. sz.

²¹⁰ A szűkebb tanács négy köznemesi tagja közül az egyik, lásd Kubinyi A.: Ákosházi i. m. 278.

²¹¹ Pálosfalvi T.: A középkori magyar országgyűlések i. m. 128.

²¹² Lakatos Bálint: A királyi diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526). II. rész. Adattár. Történelmi Szemle 62. (2020) 334., Fraknói Vilmos: A tolnai országgyűlés külügyi actiója 1518-ban. Budapesti Szemle 172. (1917) 490–492. sz. 212–219., Kubinyi András: Werbőczy Mohács (1526) előtti politikai pályafutása. In: Tanulmányok Werbőczy Istvánról. Szerk. Hamza Gábor. Budapest 2001. 76., 78–79., E. Kovács Péter: Jajca és az 1519-es magyar–török béke. Levéltári Közlemények 63. (1992) 91., Kosáry Domokos: Magyar külpolitika Mohács előtt. Budapest 1978. 71–73., Pálosfalvi T.: A középkori magyar országgyűlések i. m. 70.

volt csupán „rendi” követség, királyi megbízatással is bírt.²¹³ A céljuk az volt, hogy a II. Lajos császárrá választási lehetőségeinek mérjék fel, ami, az ügy jelentősége miatt, Ártándi tanácsban való súlyára és az udvarban elfoglalt pozíciójára is fényt vet.

Pál 1519-ben már részt vesz a szűkebb királyi tanács ülésein is, és királyi vizsgálati parancsokat teljesít.²¹⁴ 1519-től rendszeresen szerepel mint II. Lajos tanácsosa.²¹⁵ A királyi adományok is megtalálják. Ez évben II. Lajos megszakadás folytán eladományozhatóvá vált javakat juttatott Ártándi Pálnak, *consiliarius*ának, valamint Derencsényi Miklósnak.²¹⁶ (Derencsényi Pálhoz hasonlóan a nemesség szószólója, országgyűlési követ volt 1518-ban Gömörből. Lehetséges, hogy az adomány mögött az ő esetében is hasonló motiváció állhatott, a köznemesség erős emberét kívánta a király valamilyen képpen magához kötni.²¹⁷)

II. Balázs sem maradt adományok nélkül. 1524-ben az utód nélkül meghalt telegdi Dánfi Tamás Békés megyei (Körös-)Szentmiklós és a Bihar megyei Telegd és Szöcsköd (*Zekchyed*) helységekben lévő részbirtokait Csulai Móré László asztalnokmester és Ártándi Balázs kapta.²¹⁸ A birtokrészek nagyobbik fele ugyanakkor az életben maradt Telegdi-unokafivérek kezén maradt.²¹⁹ Ha azonban valaki egy volt nándorfehérvári bán (Csulai Móré György) fiával, és a pécsi püspök (Csulai Móré Fülöp) unokaöccsével együtt

²¹³ II. Lajos követutasítása. Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Levélgyűjteménye. *Litterae et epistolae originales* (a továbbiakban: LEO) 230. sz., *Georgius Pray*: *Epistolae procerum regni Hungariae* I. Bécs 1805. 202–208., *Fraknói Vilmos*: *Werbőczy István 1458–1541*. (Magyar Történeti Életrajzok) Budapest 1899. 130., 366., *Lakatos Bálint*: *A király diplomatái: Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526)*. I. rész. Kutatási vázlat. *Történelmi Szemle* 61. (2019) 600., *E. Kovács Péter*: *A császárválasztás és Magyarország*. In: *Unger Mátyás Emlékkönyv*. Szerk. E. Kovács P., Kalmár János és V. Molnár László. Budapest 1991. 62., 69.

²¹⁴ *Kubinyi A.*: A királyi tanács köznemesi ülnökei i. m. 263–265., *Bónis Gy.*: *A személynök* i. m. 21. (109. sz. jegyz.).

²¹⁵ DL 32 598., DL 82 640., *Bónis Gy.*: A jogtudó értelmiség i. m. 349. II. Lajos alatt az assessorok már szinte általánosan consiliariusok, lásd *Kubinyi András*: *Bárók a királyi tanácsban Mátyás és II. Ulászló idején*. *Századok* 122. (1988) 170.

²¹⁶ DL 72 178.

²¹⁷ *Engel P.*: *Archontológia* i. m. I. 108., 277–278.

²¹⁸ 1524: DL 10 008. fol. 7–9., DL 26 687., *Csiffáry Gergely*: *Csulai Móré László emlékezete*. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve. Annales Musei Agriensis* 43. (2007) 535.

²¹⁹ DL 10 008., *Jakó Zs.*: *Bihar* i. m. 358.

nyer adományt, abból arra is következtethetünk, hogy az illető, azaz Balázs is közelebb került az udvarhoz. Az adomány megtartása azonban nem volt nehézségektől mentes. Bár 1524 elején be is iktatták őket, Szentmiklós miatt mind Csulai Móré Lászlót, mind Ártándi Balázst perbe hívták 1525-ben.²²⁰ A feltehetően részbirtokos felperes, Mátéi Dánfi István fia Józsa Csulai Móré és Ártándi meg nem jelenése, valamint prókátoruknak a hanyagsága folytán ítéletet nyert velük szemben. Joggal akarta bevezettetni magát a birtokba, de Csulai és Ártándi II. Lajoshoz fordultak. Elképzelhető: pozíciójuknak is köszönhető, hogy a király, hatályon kívül helyezve a már hozott ítéletet és az arról kiadott ítéletlevelet, „kegyesen” megengedte, hogy új tárgyalást kezdhessenek. Dánfi Józsat idézték a királyi személyes jelenlét elé. Lehetséges, hogy emögött, s talán már az adomány mögött is, Habsburg Mária királyné állhatott. (Jóllehet, azt, hogy Főgel és Kubinyi királynéi asztalnokmesterként említik Csulait, konkrét adat nem támasztja alá.²²¹) Pál már ekkoriban, a per 1524. évi indulása idején Máramaros ispánja.²²² Mindenesetre Csulai Móré László — és Balázs bátyja, Pál — valóban Lajos és Mária királyné kedvelt emberei voltak.²²³ Csiffáry Gergely úgy fogalmaz, hogy „elkérték” a királytól a Dánfi-javakat. A birtok azonban a viharos 1526-ban újfent Dánfiaké lett, Móré hiába igyekezett, még újabb per indításával sem tudta megszerezni a jószágot.²²⁴

Az udvar

A valódi kiugrást az udvari párthoz való közeledés hozta meg Ártándi Pál számára. A királynéi família kialakulása és határozott politikai orientációjának kiformálódása arra az időre tehető, amikor Mária hazatért Prágából, s a tettek mezejére lépve egymás után vonta be familiájába a prominens

²²⁰ 1525: DL 26 697.

²²¹ C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.: Archontológia I. Főpapok és bárók i. m. 162., Kubinyi A.: Királyi titkárok i. m. 15., Főgel József: II. Lajos udvartartása 1516–26. Budapest 1917. 25–26.

²²² 1523. dec. 22.: DL 32 598., C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Archontológia II. Megyék i. m. 155.

²²³ Makay Dezső: A Csanád nemzetség. Harmadik közlemény. Turul 13. (1895) 174.

²²⁴ Karácsonyi János: Békésvármegye története. Gyula 1896. II. 205., 536., Csiffáry G.: Csulai Móré i. m. 59.

köznemesi vezetőket.²²⁵ Ekkor alakította ki saját udvartartását, és nevezte ki a királynéi birtokok új tisztikarát. Ide is feltűnően sok, öt hűen követő köznemesi politikust vont be, köztük Ártándit és Amadé Istvánt.²²⁶ Ártándi Pál már korábban, 1522 július elején, amikor a királyi pár még Prágában volt, az udvar hű embereként és a királyné *servitoraként* tűnik fel.²²⁷ 1522-ben felkereste a királyt Prágában, hogy a nemesség nevében hazahívja. Ő hozta az uralkodó üzenetét a nemesség részére: II. Lajos vele üzentte meg, hogy csak később kerül sor országgyűlésre.²²⁸ Pál 1523-ban csatlakozott Habsburg Mária királyné famíliájához, s igen gyorsan zsíros javadalmakhoz jutott.²²⁹ Igaz, nem egyedül járt így: somlyói Báthori István és köre (pl. Amadé István) tették meg az első lépést a királyné felé. Ártándi jelentős súllyal bírt e körön belül is, hiszen szinte rögvest, 1523 decemberében a királyné bérbe adta neki a máramarosi kamarát, azaz annak ispánjává nevezte ki.²³⁰

²²⁵ Kubinyi, A.: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m. 81., Szakály Ferenc: Határmezsgyén. Huszti Barilovics Miklós életútja (1492–1537). Folia Historica 9. (1981) 12.

²²⁶ Kubinyi András: Országgyűlési küzdelmek Magyarországon 1523–1525-ben. In: Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Szerk. Neumann Tibor, Rácz György. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40., Analecta mediaevalia III.) Budapest–Piliscsaba 132., *Uő*: Habsburg Mária i. m. 13., *Uő*: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m. 81.

²²⁷ DL 84 645. Mária 1522-ben „veluti servitorem nostrum” veszi különös pártfogásba, lásd Szakály F.: Barilovics i. m. 20. (23. sz. jegyz.), Prágában: C. Tóth Norbert: A királyi pár Csehországban 1522–1523. In: „Köztes-Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk. Bagi Dániel, Fedeles Tamás és Kiss Gergely. Pécs 2012. 88., Kubinyi A.: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m. 76., 81., Gernot Heiß: Die ungarischen, böhmischen und österreichischen Besitzungen der Königin Maria (1505–1558) und ihre Verwaltung. II. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchives 29. (1976) 99.

²²⁸ Szabó D.: Magyar országgyűlések i. m. 60., Kubinyi A.: Országgyűlési i. m. 131., Epistole, legationes, responsa, actiones, res geste serenissimi principis Sigismundi, eius nominis primi, regis Polonie [etc.] I–VIII. Ed. Stanislaus Gorski. Poznań 1852–1860. [Acta Tomiciana] VI. 246–247.

²²⁹ Főgel J.: II. Lajos i. m. 37–38.

²³⁰ C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.: Archontológia II. Megyék i. m. 155. II. Lajos feleségének juttatta a máramarosi kamarát hitbérként, lásd Gulyás László Szabolcs: Városfejlődés a középkori Máramarosban. (Erdélyi Tudományos Füzetek 280.) Kolozsvár 2014. 28., Kenyeres I.: A királyi és királynéi „magánbirtokok” i. m. 1111–1112.

Kamarai tevékenységének azonban voltak előzményei. Az 1518. és 1519. évi országgyűlések végzései alapján a királyi kincstartó a királyi tanács egy erre kirendelt, mellette ellenőrként tevékenykedő tagjának tudta nélkül nem utalványozhatott, de még a bevételeket sem vehette át. A törvénycikket szinte szóról szóra megismételte az 1519. évi (bácsi) diéta 16–17. cikkelye. Várdai Pál veszprémi püspök és királyi kincstartó ellenőre valószínűleg Ártándi Pál volt.²³¹ 1523-ból tudjuk, hogy Várdai familiárisa volt, majd szebeni kamaraispán lett,²³² de ez megfért azzal, hogy a király és a királyné egyik fő bizalmi emberévé lett.²³³ (Thurzó Elek kincstartó 1523. évi leváltása, és Várdai kinevezése mögött részben a királyné állt.²³⁴) 1523-ban II. Lajos király — a kincstartó emberei által — Nagyszebenben is elrendelte a *nova moneta* verését.²³⁵ A szebeni kamara fontos, szakértelmet is kívánó tiszt volt. Gyakorlatilag Ártándi indította el a kincstartó megbízásából a *nova moneta* verését Erdélyben, bevonta a korábbi dénárokat és a forgalomban lévő török *aspert*. Mivel minden királyi jövedelem kezelése Várdai Pál feladata volt, ezüstöt és régi pénzt csak nála, illetve az általa a nagyszebeni pénzverő élére állított Ártándinál válthattak. Ez ügyben az uralkodó utasítások sorát küldte az erdélyi városoknak, az intézkedések foganatosítását pedig Ártánditól várta.²³⁶

²³¹ Az 1521. évi 37. tc. az 1518 és 1521 közötti uralkodói bevételekről követelt számadást „secundum registrum Pauli Arthandi et dominorum thesaurarium Regie Maiestatis”, lásd Bónis György: Ständisches Finanzwesen in Ungarn im frühen 16. Jahrhundert. In: Nouvelles études historiques. Publiées à l’occasion du XII. Congrès International des Sciences Historiques per la Commission Nationale des Historiens Hongrois I. Budapest 1965. 92., Laczlavik György: Várdai Pál esztergomi érsek, királyi helytartó pályafutásának kezdete. Levéltári Közlemények 75. (2004) 25., Uő: Kettős pecsét alatt. Várdai Pál esztergomi érsek, királyi helytartó (1483–1549). Pécs–Budapest 2014. 26.

²³² Soós Ferenc: A középkori Magyarország gazdasági- és pénzügyigazgatási tisztségviselői. Numizmatikai Közöny 112–113. (2013–2014) 105., Kubinyi A.: A nagyszebeni pénzverde i. m. 21., Kubinyi A.: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m. 76.

²³³ Lakatos B.: A királyi diplomatái II. i. m. 350., Laczlavik Gy.: Várdai Pál esztergomi érsek i. m. 25.

²³⁴ Gyöngyössi Márton: II. Lajos legendás alkincstartója, Szerencsés Imre és a moneta nova. Századok 151. (2017) 632.

²³⁵ Laczlavik Gy.: Várdai Pál esztergomi érsek i. m. 29., Simon Zsolt: A zágrábi pénzverde 1525. évi számadása. Adatok az 1521. évi pénzreform történetéhez. Századok 144. (2010) 439.

²³⁶ Utasítás Kolozsvár bírájának, lásd Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez I. Buda 1870. 359. (225. sz.), Laczlavik Gy.: Várdai Pál esztergomi érsek i. m. 29.

Drágfi János temesi ispánnak, az Alsó Részek főkapitányának egy 1524. évi magyar nyelvű leveléből ismerünk egy esetet, amikor Ártándi Pált küldték ki királyi emberként Várdai Ferenc erdélyi püspökhöz.²³⁷ Drágfi sógorának, Várdainak írt. A püspök a provizorait jogtalanul fogva tartotta, akik panaszt tettek a királynál. Drágfi arról tájékoztatja, hogy királyi embereket küldenek ki: vagy Ártándit, vagy Pemflinger Márk szebeni királybíró, vagy Tornalji Jakabot.²³⁸ Lehetséges, hogy Ártándi azért került szóba, mert a szebeni kamara élén állt, és egy olyan ügyben, amelyben egy Drágfi maga jár közbe az udvarnál, olyan embernek kellett intézkednie, aki a király bizalmát élvezte.²³⁹ A főkapitány maga is megfelelőnek tartotta Ártándit, aki előtt a püspök majd bizonyítani tudja az igazát.

1523 végén Pál megkapta öt évre Huszt várát sóbányáival, Róna várkastélyát, a sókamrai mezővárosokat (Huszt, Sziget, Técső, Visk és Hoszszúmező) és az összes fiókkamarát. A királyné szintén Pál kezébe tette a poroszlói sókamara és a tiszai szállítás irányítását. Az oklevél révén rendelkezésünkre áll a részletes bérleti szabályozás. Pálnak a már kivágott és a Tiszához szállított sóról számadást kellett készítenie, ezek felével szabadon rendelkezhetett, de ha kívánta, a másik felét is magához válthatta (100 darabot 1 forintért). A bérlet lejártakor a sószállító hajókon ugyanannyi élelmet köteles hagyni, amennyit azokon most talál. Az is Pálnak kedvezett, hogy ha országos háború támadna, vagy nem várt áradás, az ebből származó kárt a királyné magára vállalta.²⁴⁰ Ártándi cserébe évi 7000 forintot fizetett neki készpénzben és 1500 forintot sóban, továbbá sót kellett szállítania 1000 forint értékben a poroszlói kamarába, míg 500 forint értékűt Huszt fenntartására kellett fordítania. Pál mesés vagyona tehetett szert akkor is, ha mindezt kifizette a királynénak. Nem csak Pálra vonatkozott a királyi kegy, hanem az egész familiára: ha Pál öt éven belül meg találna halni, akkor a bérlet a hátralévő időre testvérére, Balázusra és Pál feleségére, valamint

²³⁷ 1524: DL 82 638., Középkori leveleink i. m. 89–90.

²³⁸ „wagŷ artandi pal wagŷ Marcus az zebeny oth legyen kŷral embere” — uo.

²³⁹ II. Lajos vizsgáló bírákat küldött ki: 1524: DL 82 640.

²⁴⁰ 1523. dec. 22.: DL 32 598., *Barta Gábor*: Ludovicus Gritti kormányzósága. Történelmi Szemle 14. (1971) 291., *Szakály F.*: Barilovics i. m. 20. (22. sz. jegyz.), *Soós F.*: A középkori Magyarország i. m. 114., *Glück László*: A máramarosi só kereskedelmének útvonalai a 16. század közepén. Történelmi Szemle 50. (2008) 11., *Gulyás L. Sz.*: Városfejlődés i. m. 67. (266. sz. jegyz.).

gyermekre száll. Ártándi valószínűleg csak 1524 áprilisában vette át a sókamarákat.²⁴¹

A sóbányászat jogával Pál II. Lajos utolsó évei alatt hatalmas vagyonra tett szert. 10 ezer forintnyi tiszta jövedelemre, hozzátevé a bérlő hasznát is, bizonyosan képes volt a máramarosi kamarai szervezet. A kitermelhető tiszta haszon ennél nagyobb lehetett.²⁴² Ártándi nagy mennyiségben szállított sót Máramarosból a Tiszán a poroszlói kamarába, ott rakodta át s továbbította az ország más részeibe. Néhány év alatt Pál, mint *comes terrae et salium Ma-ramarosiensium* Északkelet-Magyarország egyik legtekintélyesebb ura lett.²⁴³ Néhány hónap múltán, 1524 szeptemberében — somlyói Batori Istvánnal együtt — beregi és máramarosi ispán lett, valamint várnagy a királyné hatalmas munkácsi uradalmában.²⁴⁴ 1525 december végén Ártándi — mint Mária királyné titkára — már egymagában beregi, máramarosi ispán, és munkácsi várnagy.²⁴⁵ 1526 márciusában Ártándi ugyanígy Máramaros ispánja,²⁴⁶ áprilisban ugyancsak egyedül a királyné munkácsi ispánja,²⁴⁷ majd májusban somlyói Batorival együtt Munkács vár ispánja és várnagy.²⁴⁸

²⁴¹ 1524. ápr. 5.: DF 218 226. — 1524 áprilisában már a szebeniek bérelték a pénzverőt, akik mellé a kincstári rész igazgatására már mást rendeltek, lásd *Laczlavik Gy.*: Várday Pál esztergomi érsek i. m. 28., 29.

²⁴² *Draskóczy I.*: A magyarországi kőszó i. m. 89., 316.

²⁴³ *Draskóczy I.*: Az erdélyi sókamarak i. m. 30.

²⁴⁴ Ártándi beregi és máramarosi ispán, királyi tanácsos és Batori munkácsi várnagy: 1524. szept. 13.: DF 276 272., *Neumann Tibor*: Bereg megye hatóságának oklevelei 1299–1526. (A Szabolcs-szatmár-beregi Szemle Füzetek 3.) Nyíregyháza 2006. (a továbbiakban: Bereg) 266. sz., *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*: Archontológia II. Megyék i. m. 67. ill. Függelék I/67. sz. 506–507. (itt okt. 13-i dátummal). Mindketten Bereg ispánjai, de Batori munkácsi várnagy: 1524. okt. 12.: DF 285 398., Közepkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban (1300–1525). Össze- gyűjtötte, átirta Balogh István, szerk. Érszegi Géza. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai II. Közlemények 21.) Nyíregyháza 2000. 102. sz., *Kanász V.*: Pázmány i. m. 225., *C. Tóth N.*: Egy legenda nyomában i. m. 460. Azt, hogy Munkács várát is bérbe adta volna a királyné, csak feltételezhetjük, lásd *Kenyeres I.*: A királyi és királynői „magán- birtokok” i. m. 1111. Heiß úgy tudja, a 300–400 forintot jövedelmező munkácsi uradalmat is bérbe kapta Ártándi, Batorival, lásd *Heiß, G.*: Die ungarischen i. m. 83.

²⁴⁵ 1525. dec. 31.: DL 73 622., Bereg 267. sz.

²⁴⁶ 1526. márc. 12.: A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára. Írta és összeállította Iványi Béla. Szeged 1931. 532. sz.

²⁴⁷ 1526. ápr. 8.: DL 22 904., *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T. – W. Kovács A.*: Archontológia II. Megyék i. m. 67.

²⁴⁸ 1526. máj. 13.: Bereg 268. sz.

Az országgyűlés

Az országgyűlésben nemesség maga választott elnököt magának (*orator regnicolarum*).²⁴⁹ Már az 1519. évi országgyűlés idején, májusban, amikor Verbőci Rómában volt követségben, Ártándi Pál nem *assessor*ként szólalt fel, hanem mint az országgyűlés küldötte, az országlakosok szószólója.²⁵⁰ Az *orator* egyszerre volt vezérszónok és az „alsótábla” levezető elnöke: 1524-ben újra Ártándi Pált, 1525-ben pedig Verbőci Istvánt választották meg erre a posztra.²⁵¹

Pál az udvar szolgálatába lépett, de ez nem azt jelentette, hogy a köznemesi érdekeknek háttat fordított volna, inkább azt lehetne mondani: megoldási lehetőségeket keresett a kormányzás stabilizálására és a bárók szerepének a csökkentésére. Igaz, a köznemesi „vezér” igen közel került az udvarhoz. Ezt az is bizonyítja, hogy II. Lajos 1523-ban „királyi protekciójába és speciális védelmébe” fogadta, s megparancsolta, hogy Szapolyai János erdélyi vajda védje meg bihari és más birtokait az azokat háborgatókkal szemben.²⁵² 1525-ben a király már „hű szolgája”-ként említi, s számos adományt nyer el: ekkor már újabb bihari területek, például az Álmosdi Csire-birtokok is a kezén lehettek.²⁵³ Mindazonáltal a nemesség vezetői között is kellett olyanoknak lenniük, akik a királyi hatalom helyreállítását és az urak befolyásának visszaszorítását akarták, akár az udvari párttal szövetkezve. Közéjük tartozott Ártándi Pál is.²⁵⁴ Az 1523. évi országgyűlésen — annak sikerében, az uralkodói hatalom megerősítésére tett kezdeményezésekben, a végzésekben — minden jel szerint neki is szerepe lehetett.

²⁴⁹ Kubinyi András: A magyar országgyűlések tárgyalási rendje 1445–1526. Jogtörténeti Szemle 8. (2006) 7. Nádasi Sárközi Albert királyi ügyigazgató feljegyzései Magyar Balázs lányának, Benignának, néhai Kinizsi Pál, később Horváth Pál, végül pedig Kerék Gergely özvegyének javai ügyében. H.n. 1519. április 1. LEO 16. sz. <http://hdl.handle.net/10831/37443> (a letöltés ideje: 2024. feb. 2.), DF 283 453.

²⁵⁰ LEO 16. sz., Kubinyi A.: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m. 74. (71. sz. jegyz.), *Uő*: Országgyűlési i. m. 131. (39. sz. jegyz.), *Uő*: A magyar országgyűlések tárgyalási i. m. 7.

²⁵¹ C Tóth N.: A magyar királyság nádora i. m. 301.

²⁵² 1523: DL 72 203. Köbölkút possessiót ekkor szerezhették a meglévő bihariak mellé, lásd Jakó Zs.: Bihar i. m. 284.

²⁵³ Szabó D.: Magyar országgyűlések i. m. 104.

²⁵⁴ Kubinyi A.: Országgyűlési i. m. 131., 134.

Ártándi a király mellé állt a leváltott Bátori nádorral szemben. Thurzó Eleknek szintén része lehetett abban, hogy az országgyűlésen az udvarnak megfelelő döntések születessenek, de Kubinyi András szerint Thurzó kevésbé tudta befolyásolni a nemességet, Ártándira is szükség volt.²⁵⁵

Az 1524. évi őszi diétán, a Rákos-mezőn a nagyúri és nemesi klikkek egymás elleni ellentétei miatt a nemesség most Bátori mellé állt. Felve-tődött, hogy Szalkai László kancellár és Várdai Pál kincstartó mondjanak le. A nemesség mindenkit gyanúba fogott, aki az udvarral kapcsolatban állt.²⁵⁶ Szeptember 8-án összeverték Ártándit, mivel úgy hitték, a király és a királyné híveként elárulta a nemesi érdekeket, pedig valójában a királyi hatalom megerősítése érdekében lépett fel.²⁵⁷ A „megöletéstől csak az urak segélyével szabadult”.²⁵⁸ Egy ausztriai jelentés szerint, ha lett volna náluk fegyver, többeket megöltek volna. A püspökök és sokan mások elmenekültek.²⁵⁹ A nádor a jelek szerint csatlakozott a nemesekhez. A király vissza is helyezte tisztségébe Bátorit.

Igaz, Ártándi némileg eltávolodott a nemesi párttól, de az 1525. évi, novemberi kecskeméti gyűlésen újra a nemesi érdekeket képviselve kezdett el politizálni: az úgynevezett Kalandos szövetség vezérszónoka lett.²⁶⁰ Burgio pápai nuncius 1525. április 13-i jelentésében a nemesek vezetőiként Ártándi és Verbőcit mellett Paksi Jánost és Pestyéni Györgyöt sorolja fel, „nyolc vagy tíz embert”.²⁶¹ Ezek az országgyűlési, „politizáló” nemesek „köztisz-

²⁵⁵ *Kubinyi A.*: Országgyűlési i. m. 132.

²⁵⁶ *Kubinyi András*: Politikai vitakultúra a Mohács előtti Magyarországon: Bácsi Ferenc szózata a hatvani országgyűléshez (1525), valamint egy latin verse. In: *Studia professoris – professor studiorum* i. m. 186.

²⁵⁷ *Szabó Dezső*: Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505–1256. Budapest 1917. 217., *Kubinyi A.*: Országgyűlési i. m. 135.; *Pálosfalvi T.*: A középkori magyar országgyűlések i. m. 105., 121.

²⁵⁸ „Questo è quel Paulo che l'anno passato fu dal populo in Rakos molto ben bastonato et chiamato traditore, et a pena li Signori li salvaro la vita” — *Diarium Comitiorum Pestini celebratorum: Relationes oratorum pontificiorum*. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. (Monumenta Vaticana Hungariae historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár, Series 2, t. 1.) Budapest 1884. (reprint: 2001). (a továbbiakban: *Relationes oratorum*) 372–373., *Szabó D.*: Magyar országgyűlések i. m. 104.

²⁵⁹ *Kubinyi A.*: A magyar országgyűlések tárgyalási i. m. 7.

²⁶⁰ *Kubinyi András*: Az 1525. évi „kalandos szövetség”. In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk. Bertényi Iván. Budapest 1980. 141.

²⁶¹ *Kubinyi A.*: Politikai vitakultúra i. m. 189., 190. (113. sz. jegyz.).

teletben állnak”, „gazdagok”, „a közéletben szerepet visznek, és őszintén óhajtják hazájuk javát”. Ártándi és társai a „többinek vezérei”, „igen finom emberek”, igaz, ők is „teljesen az uraktól függnek”.²⁶² A nuncius jól látta, mekkora befolyása lehetett Ártándiéknak. Az országgyűlésen „a nemesek sokasága hazamegy”, otthagyja maga helyett azt a 8–10 embert, „kik az ő vezéreik, felhatalmazva őket arra, hogy nevükben minden dologban határozzanak, amit a diétán letárgyalnak. Ezek a megbízottak aztán megegyeznek a kormánnyal s így az megy törvénybe, amit a kormány akar. [...] a nemesek rendjétől nem remélhetjük a bajok orvoslását.”²⁶³ Az országgyűlések a köznemesi vezetők politikai súlyát növelték.²⁶⁴

Az 1525. évi júliusi hatvani országgyűlésen a nemesek fő szónokai Verbőcin kívül a nemesség előtt újra népszerű Ártándi Pál, Glésán Miklós és Mikolai Gergely voltak. Igaz, sokak Ártándit és Mikolait még mindig rosszszállással fogadták, a királyné embereinek hitték.²⁶⁵ Ártándi Pál maga buzdította a nemeseket Bátori nádor ellen: „ingörlik vala a községöt a gonosz szándékra”.²⁶⁶ Mi több, „egy székre állva” intézett szónoklatot a gyűléshez, hogy válasszanak más nádort.²⁶⁷ A nemesek nádornak kiáltották ki Ver-

²⁶² Mohács Magyarország: Báró Burgio pápai követ jelentései. Ford. Bartoniek Emma. Budapest 1926. 16. (1. sz.), „L'altra parte è di nobili honorati et ricchi, et che desiderano lo ben comune del regno, et veramente il volino, ma che è poi; et fra questi saran octo o X. che sono li capi di tutti loro, come Stephano Verbezi, Joanne Paxi, Paulo Artandi, Grigorio Pastien et altri li quali tutti sono comitissimi et dipendono dalli Signori” — *Relationes oratorum* 163., *Kubinyi A.*: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m. 77. (104. sz. jegyz.).

²⁶³ Mohács Magyarország i. m. 17. (1. sz.), „li nobili lassano qui per suoi procuratori alcuno di quelli octo o dieci suoi caporali, cum potere abastante di concludere le cose che se sono trattate in dieta, et si vano cum Dio. Questi procuratori poi si acordano cum quelli che governano, et cossi tanto si conclude quanto volino. Cum questa sorte di populi como si possi sperare mettere ordine al regno” — *Relationes oratorum* 163.

²⁶⁴ *Pálosfalvi T.*: A középkori magyar országgyűlések i. m. 121.

²⁶⁵ *Kubinyi A.*: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m. 81.

²⁶⁶ „Ezök kedig a kik ezt inkább futják vala, és a község között szólják vala, ezek vótak: Werbewezy István, Glessany Miklós, Arthándy Pál és Nykolay Gergely, ezek az ország között, de az vármegye népei között [...], az községet erre tanácskoztatták, [...] éjjel nappal egyebet nem miveltének, hanem csak azt futották, hogy mi módon a jámbort [...] tisztiből kivethessék, [...] soha olyan dolog [...] nem történt vót, hogy egyikről az naderspánságot levonják” — Zay: Verancsics 139., Zay: Bitskey 20.

²⁶⁷ „megjelentették, hogy soha abba egyebet nem mivelnének, hanem más embert emelnének az naderspánságra [...]. És azon nap az pártosok közzöl Árhándy Pál felállván

bőcit.²⁶⁸ A király és az urak a rendek közé mentek, ahol az uralkodó megerősítette a nádor megválasztását, A nemesek kérték az új méltóságviselők megerősítését is. Szabó Dezső sokatmondóan jegyzi meg, hogy a „nemesi párt vezére”, Ártándi néhány héttel később adományt is kapott a királynétól. Ő úgy látta, Ártándi valójában a „királynénak volt az embere”, ezért izgatott Bátori nádor ellen, s nem a nemesi érdekeket képviselve.²⁶⁹ Ártándi azonban valójában lavírozott a táborok között, Verbőci nádorrá választásában neki is kétségtelenül szerepe lehetett,²⁷⁰ mégha Burgio július 30-i jelentésében őt magát nem is említi.²⁷¹

A hatvani országgyűlés végzéseinek megsemmisítésére Szalkai László esztergomi érsek beleegyezésével 10 főpap és 14 főúr — a „Kalandosok” — szövetséget kötött, amit II. Lajos király és Mária királyné is támogattak titokban. E főúri párthoz 1525 július végére már mintegy 200 fő csatlakozott,²⁷² köztük a Hatvanban még Verbőcit támogató Ártándi Pál is. A „Kalandosok” kezdetben a bárók, s nem Verbőci ellen szövetkeztek, csak később lettek a királyné és a volt nádor, ecsedi Bátori István híveivé, s akkor fordult a mozgalom éle Szapolyai vajda és Verbőci nádor ellen, akkor is inkább Verbőci és Szobi Mihály, mint Szapolyai volt a céltáblájuk. A nemesség most már kezdte elfogadni Ártándit hangadójaként: valóban nem akadt más, aki Verbőci ellen fel mert volna lépni.²⁷³ A Kalandos Társaság új országgyűlést tervezett összehívni Szapolyai erdélyi vajda és — immár — Verbőci nádor, valamint ezek híveinek a megbuktatására. Thurzó Elek a kincstár rendbehozatalát kérte, a vajda hatalmának megtörése, a király tekintélyének és jövedelmeinek visszaszerzése ürügyén a Kalandos Társa-

az székre, nyilván megkiátotta, hogy ebbe több halogatásnak nem kellene lenni, [...] hanem más napra [...] gyűlne bé az ország, és a ki önekik tetszenék jobbnak, ki az ország szükségének [...] gondját tudná viselni, választanak el [...] Erre e szóra mind az egész ország felkiáltott, hogy úgy, úgy, úgy kell, úgy kell” — Zay: Verancsics 141., Zay: Bitskey 22.

²⁶⁸ *Kubinyi A.*: Országgyűlési i. m. 142–143.

²⁶⁹ Peterdi Gergelynek a koronára háramlott javait, lásd 1525. szept. 12.: DL 28 497., *Szabó D.*: Küzdelmeink i. m. 217. és uo. (2. sz. jegyz.

²⁷⁰ „az pártosok közzöl Arthándy és Glessany kenyereknek, hogy ő felsége méltoltatnék az naderspánságot kimondatni Werbewczy uramnak” — Zay: Verancsics 146., Zay: Bitskey 26.

²⁷¹ Mohács Magyarországa i. m. 25–28. (6. sz.), *Relationes oratorum* 245–251.

²⁷² Uo.

²⁷³ *Szabó D.*: Magyar országgyűlések i. m. 104.

ság a király megerősítését követelte. A szükséges költségek előteremtését a Kalandosok megígérték, s azt is, hogy a következő országgyűlésen hozzájuk húzó nemesség fegyveresen jelenik meg, s a vajda hatalmát, ha kell, erővel törik meg. A Kalandos Társaság céljait tartalmazó, Kecskeméten megszövegezett okmánnyal egyetértett a király és a királyné is, és azt megerősítésül mindketten kézjegyükkel látták el. Bár a nemesség elnyomásáról beszéltek, valójában a szövetség egyre inkább az udvar mellett álló nemesség politikai tömörülése képét öltötte magára, amivel a királyné is jól járt, le is fölözhetett a mozgalom hasznát a maga számára. (Úgy is vélekedhetünk, hogy Ártándi és somlyói Bátori csak azért voltak Kecskeméten, hogy a királyné érdekeit képviselve állítsák szolgálatukba a nemesség forrongó hangulatát.²⁷⁴) Mindezenre részben a lavírozó, közvetítő Ártándi révén a köznemesség is közeledett Mária felé.²⁷⁵

Az 1526. áprilisi, Szent György-napi, „fegyveres” rákosi országgyűlésen a köznemesség feje ismét Ártándi volt a Kalandosok nevében.²⁷⁶ Úgy szólott, hogy a Kalandosoknak semmi más célja nincs, mint hogy megakadályozzák a nemesség elnyomását. Javasolta, hogy minél többen csatlakozzanak hozzájuk. A köznemesség érdekeinek védelmezőjeként éles hangon kelt ki a kancellár, Brodarics István és a nádorsággal immár szinte semmit el nem érő Verbőci ellen. Azt mondta: olyan tekintélyes ember kell, aki nem függ senkitől. A nemesség emlékezetében azonban még mindig az élt, hogy valójában az udvar szekerét tolja, s nem követte tömeges helyeslés szavait.²⁷⁷ Sokan mindig is a királyné emberének tartották. Talán túl sokat engedett meg magának azzal is, hogy szembefordult a nunciussal, Burgioval és a pápával, mondván illetéktelenül beavatkozik az ország belügyeibe és a kancellár-

²⁷⁴ Az egész somlyói Báthori-rokonság képviseltette magát a Kalandosok között: Losonci Bánfi Miklós és Telegdi Miklós, Ártándi Pál sógorai is jelen voltak. Ártándi igen sok nemest mozgósított, a királynét támogatandó, Biharból, lásd *Kubinyi A.: Az 1525. évi „kalandos szövetség”* i. m. 147–148.

²⁷⁵ *Kubinyi A.: A magyar állam belpolitikai helyzete* i. m. 81.

²⁷⁶ *Kubinyi A.: Politikai vitakultúra* i. m. 190. (113. sz. jegyz.), „un'altra volta parlò Paulo Artandi di mutar il Cancelliere. [...] Parlò dicendo che la coniuuratione di li confrati ad nullo altro fine era stata facta, si non per non lassar opprimere la nobilità. Et qui foro lecti li capitoli di li confrati, et Paulo Artandi subgiunse, che quanti erano in quel luogo, erano confrati, et si non erano, poteano essere; imperoché laccittirebbono volintiere” — *Relationes oratorum* 372–373.

²⁷⁷ „ma non fu consentito si non da dui o tre persone” — *Relationes oratorum* 372–373.

lári tisztség betöltésére is befolyást gyakorol.²⁷⁸ Mindenesetre 1526 tavaszán Verbőcit és Szobit mozdították el. A nemesség Ártándinak, a szószóló szája ízének megfelelően lépett fel. Hogy megőrizték a egyensúlyt, és kellő eréllyel érvényesíthessék a maguk érdekeit, a nemesi vezérek elmozdulhattak a vajda irányába is. Szapolyait egyelőre nem érintette az 1526. évi tavaszi országgyűlés. Ez is magyarázhatja, az udvarhű, királpárti liga embere, Ártándi hogyan állt át Mohács után Mária és Habsburg Ferdinánd ellenében Szapolyaihoz. Nincs nyoma, hogy 1526 ősze előtt közeledett volna a vajdához, de már nyitva volt az az út, amire Mohács után lépett.

Birtokok az országban

Ártándi a Tiszántúltól igen távoli területeken is tevékenykedett, s akár még ülnöki tiszten kívüli hatáskörökben is eljár. Az 1510-es évek derekától egyre többet találkozunk Pállal Bihartól távol, Tolnában. 1523-ban egyezséget hozott létre — Verbőcivel, gyáli Kenderesi Mihállyal és másokkal együtt — Csák nembéli Dombói/Dombai János és unokafivére, Farkas között Dombó várában Dombó és Nyék várak, valamint ezek tartozékának, Szálkának ügyében.²⁷⁹ Lehetséges, hogy nem egyszerűen *assessorként* dolgozott az ügyön, hanem Verbőcinek tett szívességet; akinek leánya, Erzsébet Dombói János felesége volt. Dombóit magát Ártándié az 1505. és 1518. évi országgyűlésekről ismerhették mint Tolna követét.²⁸⁰ A megállapodás szerint mind a két a várban mind a két Dombói tarthat egy-egy várnagyot.²⁸¹ 1524-ben Verbőci István és Dárói Majos Mihály leányai — miután a király Verbőcinek adományozta Mihály birtokait — egyezséget kötöttek. Verbőci beleegyezett, hogy a Majos-lányoké legyen Mihály vára leánynegyedük fejében, ők pedig abba, hogy elhunyt apjuk más birtokait a személynök bírja.²⁸² Ártándi politikai pártállásának változásait ismerve nem meglepő, hogy

²⁷⁸ Szabó D.: *Küzdelmek* i. m. 217.

²⁷⁹ DF 249 418., *Szakály Ferenc*: Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt 1314–1525. Szekszárd 1998. 73., *Uő*: Tolna megye negyven esztendeje a mohácsi csata után, 1526–1566. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből* 2. Szekszárd [1969.] 5.

²⁸⁰ C. Tóth N.: *A Magyar Királyság 1522. évi költségvetése* i. m. 95–97.

²⁸¹ Koppány Tibor: *A Tolna megyei Dombó vára*. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. *Tanulmányok*. Szerk. Pámer Nóra. Budapest 1994. 163.

²⁸² DL 72 207., K. Németh András – Máté Gábor: *Vázlat a pusztafalvak tájtörténeti kutatásához a Kapos menti Enyöd példáján*. *Történeti Földrajzi Közlemények* 5. (2017) 47.

1525-ben immár Verbőcivel ellentétes oldalon találjuk: Dombói Farkas, a Dombóiakkal rokonságban álló Dárói Majos Mihály özvegye, valamint Ártándi Pál együttesen tiltakoztak az ellen, hogy Verbőcit beiktassák Dáró várába.²⁸³ Lehetséges, Verbőci arra számíthatott, hogy a Dombói unokafivérek utód nélkül halnak el, ami így is lett, így építhette a maga befolyását a Dunántúlon. Való igaz, utóbb Verbőci Erzsébet halála után, a gyámsága alá veszi leányát, Dombói Annát.²⁸⁴

Itt kerül a képbe egy igen korai magyar nyelvű levél 1515-ből, éppen Tolnából, és éppen Nyék várából, amelyben szerepel Ártándi Pál. A fentiekkel együtt is nehezen értjük, mit kereshetett Ártándi már 1515-ben Tolnában. Írója egy ismeretlen özvegy.²⁸⁵ Felmerült, hogy a szerző a Dombói familia tagja, miként az is, hogy Dárói Majos Mihály baranyai és tolnai alispán özvegyének egy rokona. A címzettet sem ismerjük, de sokatmondó, hogy közbenjárását kéri az érseknél, Bakócnál. Kéri, viseljen gondot Dáró várának ügyére és Zsákára is. Kéri, járjon el Ártándi Pállal az ábrányi apát dolgáról. (A Tolna megyei, ábrahádi ciszterci apátságról van szó, melyet a 13. században alapítottak a Dárói Majosok ősei.) Farkas — vélhetően Dombói Farkas — öccséről is szól a levél, azt állítván, hogy őt és a kislányát Ártándi Pál felvitette Budára, azaz kitette őket Dáróból, s mindenestől magának akarja megtartani a várat.²⁸⁶ Ha nem is vagyunk képesek pontosan rekonstruálni a helyzetet, az utolsó mondat sokatmondó. Ártándi már 1515-ben olyan pozícióban volt ezek szerint, hogy egy tolnai várat magának tarthat meg, ami ellen a rokonság nem nagyon tud mit tenni, pedig még élnek a család férfitagjai. Elképzelhető, hogy Ártándi zálog útján akarta a várat megszerezni, vagy egy kölcsön meg nem fizetése miatt akarta azt lefoglalni. A család nőtagjait pedig kiebrudalta a várból, és Budára vitette. Ártándival szemben már egészen Bakócig (esetleg Frangepán Gergelyig kalocsai érsekig) kell elmenni segítségért? Ártándi rossz szomszéd lenne, sose lenne nyugtuk tőle, ha megszerezné a dárói uradalmat a várral. Feltehető, hogy a levélíró

²⁸³ DL 82 696.

²⁸⁴ *Koppány T.*: Dombó i. m. 163.

²⁸⁵ „wysel gondod az | daro dolgara ... az abrany apatwr dolgaty | wekezneel .k. artandj palal ... mastan ot fel wagyon farkas | ecemjs elwekezhety ... hoog majos myhalnet az myatjank fyat felwjte artandj pal mjd az kjs lejankawal ... az hyrehoog | otanakarja eladny ezt zoljak darohol teljessekel kjkelteztetee | wket mjdenestwl maganak akarja tartananj” — Középkori leveleink i. m. 54–55.

²⁸⁶ *Fenyvesi L.*: Tolna megye középkori i. m. 1046. sz.

nő Dombai Pál gyermeke, így János és Farkas testvére, s ezért kerülhetnek a képbe a Dombóiak.²⁸⁷

Mindenesetre egy 1576. évi bizonyoságlevél tanúsága szerint Ártándi Pál és Balázs utóbb valóban Dáró birtokába jutottak, s azon kívül több tolnai és somogyi birtokot is szereztek.²⁸⁸ 1524-ben Pál Dalmádon bírt birtokot, s az az ügy, ami miatt szóba kerül, az az, hogy hozzá szöki egy jobbágy, ő pedig nem hajlandó visszaadni.²⁸⁹ Nem is volt kifejezetten jó híre Ártándinak Tolnában. 1526-ban például a szekszárdi konvent előtt helyi nemesek tiltakoztak Dáró vára tartozékainak Ártándi által történő elidegenítése ellen.²⁹⁰ Ennek ellenére a vár még Mohács után is az Ártándiak kezén volt.²⁹¹

1526-ban az Ártándiak örökösödési szerződést kötöttek Kállói Lőkös Jánossal. A Kállaiak vállalták hogy Külső-Szolnok, Szabolcs, Csanád, Bereg, Ung, Bihar és Gömör megyében fekvő birtokaikat, összesen 27 falut és két mezővárost, Kállóval egyetemben, magszakadásuk esetére az Ártándiakra hagyják. Utóbbiak viszont nem szerződnek csupán 18 birtokukkal, a törzs-birtokaikat nem is érintve.²⁹²

1526-ban érték el birtokaik a Mohács előtti korszakban a legnagyobb kiterjedésüket: itt most a döntő fontosságú, bihari és szabolcsi birtoktömböket sorolom fel: Kereki, Ártánd, Sas, Ádám(i), Köbölkút és Konyár egészen, Bors, (Fel)Apáti, Baromlak, Érapáti, Értarcsa, Széplak, Mezőpeterd, Boldogfalva és Sámson részben, Konyár, Köbölkút, Kis-, Nagyszántó, Kiszomlin, Szakál).²⁹³ Jóságai Kerekitől Debrecenig, nyugaton Sasig, északon Álmosdig és keleten Köbölkútig, Pusztapátiig, Tarcsáig, azaz a Sebes-Kőröstől egészen Közép-Szolnok határáig terjedtek.

²⁸⁷ *Hegedűs Attila*: Ismeretlen asszony levele 1515-ből. *Magyar Nyelv* 82. (1986) 256.

²⁸⁸ 1526. máj. 26.: DL 56 458., *Benedek Gyula*: Iratok Mezőtúr város török kori történetének időszakából 1526–1699. (Documentatio Historica 9.) Szolnok 2005. 39. sz. Átírás. II. Miksa 1576. *Módy Gy.*: Hajdúszoboszló i. m. 128., *Borovszky Samu*: Csanád vármegye története 1715-ig II. Budapest 1897. 260.

²⁸⁹ DL 89 205., *Szakály F.*: Ami Tolna vármegye i. m. 213. sz.

²⁹⁰ 1526. máj. 12.: DL 82 717., *Szakály Ferenc*: A szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó tevékenysége 1526-ig. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből 1. Szekszárd 1968. 13.

²⁹¹ *Szakály F.*: Tolna megye negyven i. m. 21.

²⁹² 1526. máj. 26.: DL 56 458., *Benedek Gy.*: Iratok Mezőtúr i. m. 39. sz.

²⁹³ 1524: DL 30 289., *Jakó Zs.*: Bihar i. m. 273–274., 356., A korábban egészben bírt Mezőpeterdet és Felapátit 1524 óta már csak részben bírják, lásd *Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m.

A szakirodalomban meghonosodott, hogy a köznemesség vezetői a „Szapolyai-párt”-hoz csatlakozva próbáltak politizálni az 1526-ot megelőző országgyűléseken, és a „nemzeti párt” vezetőit éppen ezért találjuk később János király oldalán. Ez első látásra igaznak tűnhet az Ártándiakra nézve is, hiszen olyan magasra emelkedtek Szapolyai kormányzatában, hogy riválisnak érezhette őket Gritti kormányzó, így fejük a porba hullott. Ártándi Pál Jagelló-kori szerepvállalását azonban nem ilyen végletesen leegyszerűsítő módon megérteni. Ártándi nem volt Szapolyai „embere”, s nem csupán János vajdának köszönhette karrierjét, hanem már Mohácsot megelőzően is önállóan is politizált, a köznemesség vezetőinek egy sajátos alakja volt.

A köznemesei politikusok, a Jagelló-kor tanácsosai mindvégig kitartó harcosai voltak a nemesség ügyének, de pályájuk követte a politika fordulatait, s hol a familiaritásban, hol a rendi összetartozásban rejlő lehetőségeket használták ki.²⁹⁴ A köznemesség persze sokszor nem nézte jó szemmel, hogy vezérei *servitorként* szolgálják egyik-másik pártot vagy az udvart, s ezt például szemére vetették Ártándi Pálnak is.

Az Ártándi család ugyan szoros szálakkal kötődött a somlyói Bátoriakhoz és a Telegdiekhez, de nem kizárólag az ő oldalukon tudták elképzelni a boldogulásukat. Kubinyi András is úgy fogalmazott, hogy egy más típusú familiaritást képviseltek, s csakúgy, mint a Batthyányak és a Kutasiak, gyakorta változtatták uraikat.²⁹⁵ Több vasat is tartottak tűzben: amikor Pál Várdai kincstartó familiárisa és a királyné *servitora* volt, Balázs fivére Szapolyai debreceni *officialisaként* szolgált.

Nyilván azért is ismertebb az Ártándi-fivérek sorsa, mert a nemesség többi országgyűlési szószólójának nem vette fejét a bakó. Ezért is kerülhettek be irodalmi alkotásokba, amelyekben például Glésán Miklóst hiába is keresnénk. Ártándi Pál Eötvös József *Magyarország 1514-ben* című regényében is főszereplő.²⁹⁶ Móricz Zsigmondot pedig az sem zavarta, hogy csaknem egy

²⁹⁴ Bónis Gy.: A személynök i. m. 21.

²⁹⁵ Kubinyi A.: A magyar állam belpolitikai helyzete i. m. 77. (104. sz. jegyz.).

²⁹⁶ Eötvös fő forrása *Budai Ferenc*: Magyarország polgári históriájára való lexikon, a' XVI század végéig c. lexikona volt. *Barta Gábor*: Konszolidációs kísérlet Magyarországon a mohácsi csatavesztés után (Szapolyai János király kormányzása 1526 november – 1527 augusztus). Századok 111. (1977) 645., 666.

évszázaddal későbbre, Bethlen Gábor korába helyezze őt *Erdélye* második részében.²⁹⁷

Maga Ártándi Pál igen összetett történelmi személyiség volt, a kor több nemesi életút-típusa egyszerre található meg történetében. Ha nem is volt olyan szónok, mint Verbőci, retorikai képességeiről árulkodnak a források: „Árthándy Pál, kinél nagyobb szószóló az ország között nem vót”.²⁹⁸ Ő is olyan országgyűlési nemesi vezető volt, mint Szobi Mihály, de talán ő sem volt hozzá mérhető befolyásában. Tagadhatatlan, hogy nagy hatással volt a nemességre: „ingörlik a községöt, és a község között szólnak, az községet erre tanácskoztatták, kik mindnyájan éjjel nappal egyebet nem miveltenek”.²⁹⁹ Ártándi Pál is olyan „üzletelő” volt, mint Ákosházi Sárkány Ambrus: kincstári jövedelmeket, harmincadokat, sókamarákat béreltek egyre nagyobb arányban, bekapcsolódtak az állat-, bor- és gabonakereskedelembé.³⁰⁰ Tették ezt azon az áron is, hogy a kellő időben az udvarhoz közelítettek. 1530-ban Ártándi Pál számba vette az ingóvagyonát és kintlévőségeit. A király 22.000 forinttal, mások mintegy 10.000 forinttal tartoznak neki, s egyéb különböző pénzekben mintegy 25.000 forintnyi vagyona volt, ezenkívül számos ezüst és aranytárgyról adott számot.³⁰¹ Ártándi Pál karrierje kúriai jegyzőséggel indult — folytatva ezzel nagyapja fivérének, Ártándi Miklósnak a pályáját —, így a jogtudó értelmiség csoportjába is besorolhatjuk, mint éppen Turóci Miklóst. A királyi tanács ülnökeként, a szűkebb tanács tagjaként meghatározó szerepet játszott, akár nagyobbat is, mint például gyáli Kenderesi Mihály. Kincstári tisztviselőként tekintélyes pozíciókhoz jutott, tehát a pénzügyigazgatásban egyfajta „szakemberként” is tekinthetünk rá, mint például várkonyi Amadé Istvánra. Mindketten olyan nemesi politikusok voltak, akik törekedtek is a királyi pénzügyigazgatás jövedelmező helyeinek

²⁹⁷ Móríc a fejedelemasszony elé járuló Kendy Sándorné szájába adja, hogy „Árthándy Pál is mostan odafel vagyon Viennában, Farkas öcsém is semmiképpen be nem jöhet az országban”, azaz Móríc valami olyasmire emlékeztetett, hogy Ártándi Pált az udvar fogatta el, s Bécsben raboskodik. Mind igaz volt, hiszen Gritti fogatta el, de még a Habsburgok előtt, s Budán.

²⁹⁸ Zay: Bitskey 14., Zay: Verancsis 131.

²⁹⁹ Zay: Verancsis 139., Zay: Bitskey 21.

³⁰⁰ *Kubinyi A.*: A középbirtokos nemesség i. m. 13. Az „üzletelő” nagyurakra lásd *Kubinyi A.*: Ákosházi i. m.

³⁰¹ *Bárányi A.*: Adalékok i. m. 25.

a megszerzésére.³⁰² Csakúgy, mint Amadé, Ártándi is közel került Habsburg Máriához, és tekintélyes királynéi jövedelmeket kezelt. A megyei hivatalokból szintén kivette a részét, azokkal a nemesekkel lehet egy kategóriába helyezni, akik évekig alispánkodtak.³⁰³ Azokkal szintén párhuzamba lehet állítani alakját, akik valóban jelentős mértékben gyarapították birtokaikat: az Ártándiak Bihar megye tekintélyes birtokosai lettek 1526-ra, de a Bajoniakéhoz talán nem mérhető a vagyonszerzésük.³⁰⁴

Az Ártándiak történetét feldolgozó esettanulmány segíthet abban, hogy sokrétűbben, összetettebben lássuk a Mohács előtti Magyarország politizáló, országgyűlési nemességét. Milyenek voltak azok, a „pártosok”, akik közül való volt Ártándi is, akik „nem csak szóval de még ijesztéseseles” gyakoroltak nyomást akár az udvarra, és úgy tartották, „több tanácsot nem kellene várni”, és akár az országgyűlés maga is választhatna országos méltóságokat, olyanokat, „a ki ő nekik tetszenék jobbnak”.³⁰⁵

³⁰² *Kubinyi A.*: A nagyszebeni pénzverde i. m.

³⁰³ *Kubinyi A.*: A Jagelló-kori értelmiség i. m. 18. (46. sz. jegyz.).

³⁰⁴ *Bónis Gy.*: A jogtudó értelmiség i. m. 349.

³⁰⁵ Zay: Verancsics 141., Zay: Bitskey 22.

A kötet szerzői

BÁRÁNY ATTILA, DSc, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem, Debrecen)

FEDELES TAMÁS, DSc, tanszékvezető egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem, Pécs); tudományos tanácsadó (HUN-REN – Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Pécsi Tudományegyetem Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, Budapest–Pécs)

HORVÁTH RICHÁRD, PhD, tudományos főmunkatárs (HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest)

KRISTÓF ILONA, PhD, habilitált egyetemi docens (Eszterházy Károly Katolikus Egyetem, Eger)

MIKÓ GÁBOR, PhD, egyetemi adjunktus (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest), tudományos főmunkatárs (HUN-REN TKI – Magyar Nemzeti Levéltár – Szegedi Tudományegyetem Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, Szeged–Budapest)

PÁLOSFALVI TAMÁS, PhD, tudományos főmunkatárs (HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest)

C. TÓTH NORBERT, DSc, főlevéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest), kutatócsoport-vezető (HUN-REN TKI – Magyar Nemzeti Levéltár – Szegedi Tudományegyetem Magyar Medievisztikai Kutatócsoport, Szeged–Budapest)

ZSOLDOS ATTILA, akadémikus, kutató professzor (HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest)